

Ιστοριογραφικές απόψεις για τη Γαλλική Επανάσταση

Ζωή Χ. Εξάρχου*

Περίληψη

Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1789 αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά γεγονότα, όχι μόνο της ευρωπαϊκής, αλλά και της παγκόσμιας ιστορίας. Ωστόσο, οι προβληματισμοί σχετικά με τα αίτια και το χαρακτήρα της εξακολουθούν να βρίσκονται στο επίκεντρο της ιστορικής έρευνας και να αποτελούν τη βάση για διαφορετικές ερμηνείες. Η παρούσα ιστοριογραφική επισκόπηση επικεντρώνεται σε έργα των A. Soboul, F. Furet, καθώς M. Ozouf τα οποία εμφανίσθηκαν -είτε σε πρωτότυπη μορφή είτε σε επανέκδοση- πριν ή μετά το 1989. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται μία αποτύπωση της *διαμάχης* για τη Γαλλική Επανάσταση, η οποία υφίσταται στη γαλλική ιστοριογραφία ακόμη και μετά από δύο αιώνες.

Λέξεις – κλειδιά: Γαλλική Επανάσταση, ερμηνείες, ιστοριογραφία

* Διδάκτωρ Ιστορίας, Τμ. Ιστορίας-Αρχαιολογίας Φιλοσοφικής Πανεπιστημίου Αθηνών
Λέκτωρ Π. Δ. 407/80 Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Η επανάσταση, ως γνωστόν, αποτελεί ειδική μορφή ιστορικής εξέλιξης σε πολιτικό, κοινωνικό-οικονομικό, πολιτιστικό, καθώς και επιστημονικό-τεχνικό επίπεδο. Η αλλαγή αυτή μπορεί να επέλθει δυναμικά, ιδιαίτερα μετά από περίοδο κρίσης, σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, με τον όρο *επανάσταση* νοείται η αλλαγή, η οποία επέρχεται στους υφιστάμενους θεσμούς, καθώς και η αντικατάστασή τους από άλλους¹.

Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1789 αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά γεγονότα όχι μόνο της ευρωπαϊκής, αλλά και της παγκόσμιας ιστορίας. Η αρχή έγινε με την ανατροπή του *Παλαιού Καθεστώτος* (*Ancien Régime*), για να ακολουθήσουν οι εξελίξεις, οι οποίες οδήγησαν στη θεμελιακή αναδιάρθρωση των πολιτικο-κοινωνικών δομών στη Γαλλία². Με το ριζοσπαστικό αυτό τρόπο τέθηκε ένα τέλος στα κατάλοιπα του φεουδαρχισμού και της μέχρι τότε *ελέω Θεού* απόλυτης μοναρχίας³. Η επαναστατική περίοδος (1789-1799) άσκησε σημαντική επιρροή σε βασικούς τομείς της γαλλικής κοινωνίας, καθώς και στις μετέπειτα πολιτικο-οικονομικές εξελίξεις του ΙΘ' και του Κ' αιώνα⁴. Ωστόσο, το θέμα της Γαλλικής Επανάστασης απασχολεί την επιστημονική κοινότητα μέχρι και σήμερα, δεδομένου ότι αποτελεί πάντα πρόσφορο έδαφος, για πολύπλευρη ανάλυση, διατύπωση ερμηνειών, καθώς και ανάδειξη νέων προβληματισμών⁵.

Για το λόγο αυτό, και με αφορμή τη συμπλήρωση διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση, το 1989, εκτός από τους συνήθεις επετειακούς εορτασμούς, σημειώθηκαν και μεγάλες εκδοτικές παραγωγές. Είναι γεγονός ότι παρατηρήθηκε μια πρωτοφανής εκδοτική κίνηση, όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά και σε πολλές χώρες -ανάμεσά τους και η Ελλάδα- με δημοσιεύσεις πρωτότυπων έργων, αλλά και αναδημοσιεύσεις ή μεταφράσεις κλασικών συγγραμμάτων⁶. Στην πραγματικότητα, οι προβληματισμοί σχετικά με τα αίτια και το χαρακτήρα της Γαλλικής Επανάστασης εξακολουθούν να βρίσκονται στο επίκεντρο της ιστορικής έρευνας και να αποτελούν τη βάση για διαφορετικές και συχνά διαμετρικά αντίθετες ερμηνείες⁷.

Είναι κοινή η διαπίστωση ότι σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση του επαναστατικού κινήματος διαδραμάτισε, κυρίως, η αστική τάξη⁸. Επρόκειτο για μια νέα κοινωνική δύναμη, η οποία, αφού απέκτησε οικονομική ευρωστία, επιχείρησε να διεκδικήσει και την εξουσία. Ως εκ τούτου, ο γαλλικός λαός, ο οποίος είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο, μην έχοντας εναλλακτική λύση την ακολούθησε. Επίσης, τα περισσότερα μέλη της αριστοκρατίας φαίνεται ότι δεν αντιλήφθηκαν τη σοβαρότητα της κατάστασης και αντιτίθεντο σε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια⁹. Ακόμη, ο Διαφωτισμός, με τη γένεση νέων θεωρητικών προβληματισμών και ορθολογικών συστημάτων, δημιούργησε το κατάλληλο διανοητικό κλίμα, το οποίο ευνόησε τις επαναστατικές διεργασίες¹⁰. Επιπλέον, συνέβαλε στη διάβρωση του συστήματος των αξιών της προεπαναστατικής κοινωνίας, καθώς και στην αφύπνιση των συνειδήσεων. Η αστική τάξη, λοιπόν, διακήρυττε την ελευθερία και την ισότητα σε όλα τα επίπεδα της γαλλικής κοινωνίας, σε αντίθεση με το *Ancien Régime*, το οποίο είχε τότε περιέλθει σε τέλμα¹¹.

Είναι γεγονός ότι η Γαλλική Επανάσταση, η οποία επηρέασε καθοριστικά την πορεία της Ευρώπης, απασχόλησε τους ιστορικούς από τα πρώτα χρόνια της εκδήλωσής της. Συγκεκριμένα, το 1790 εκδόθηκε το έργο του Edmund Burke υπό τον τίτλο: *Reflections on the Revolution in France and on the Proceedings in Certain Societies in London Relative to That Event*. Ο συγγραφέας προσπάθησε να αμφισβητήσει την έκβαση και τους σκοπούς της Επανάστασης. Φαίνεται ότι παρέμεινε προσηλωμένος σε μακραίωνους πολιτικούς θεσμούς του Παλαιού Καθεστώτος και ήταν αντίθετος στην Επανάσταση, η οποία ενσάρκωνε την αρχή της *αυθαίρετης αλλαγής*. Το έργο αυτό του Burke αποτέλεσε τη βάση για τη συντηρητική ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης στη Μ. Βρετανία (από το ΙΘ΄ αιώνα έως σήμερα)¹².

Τα μετεπαναστατικά έργα Γάλλων συγγραφέων ενίσχυσαν τον προβληματισμό για τα αίτια της Γαλλικής Επανάστασης. Όμως, στα περισσότερα από αυτά διατυπώθηκαν θεολογικές – μυστικιστικές απόψεις. Για παράδειγμα, ο Joseph de Maistre στο έργο του *Considérations sur la France* (1796) θεώρησε τη Γαλλική Επανάσταση ως εκδήλωση *Θείας τιμωρίας* και την παρομοίασε με τη Δευτέρα Παρουσία. Επίσης, και ο Louis-Claude de Saint – Martin, στο έργο του *Lettres à un ami ou Considérations politiques, philosophiques et religieuses sur la Révolution française* (1795) αποφαινεται ότι η Επανάσταση ήταν *θέλημα Θεού*: έπρεπε, δηλαδή, να *τιμωρηθούν* οι ιερείς, οι βασιλείς, καθώς και οι ευγενείς, οι οποίοι σφετερίστηκαν τα δικαιώματα του λαού, προκειμένου να οδηγηθεί η γαλλική κοινωνία σε μια θεοκρατική δημοκρατία.

Μια άλλη ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης διατυπώθηκε μέσω της θεωρίας της *συνωμοσίας ή μηχανορραφίας*. Σύμφωνα με αυτή, η Γαλλική Επανάσταση είχε προσχεδιασθεί από μερικές μυστικές ομάδες ελευθεροτεκτόνων (maçons) και Ιακωβίνων (Jacobins). Αντιπροσωπευτικά έργα της εκδοχής αυτής θεωρούνται -μεταξύ άλλων- τα εξής: Abbé Barruel, *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme* (1799) στη Γαλλία και John Robinson, *Proofs of a conspiracy against all religions and governments of Europe carried on in the secret meetings of free masons, illuminati and reading societies, collected from good authorities* (1798) στη Μ. Βρετανία. Το 1843 δημοσιεύθηκε το έργο του Antoine Pierre Joseph Marie Barnave, γνωστού επαναστάτη, μετέπειτα πολιτικού και θύμα της *Τρομοκρατίας*, υπό τον τίτλο: *Introduction à la Révolution française*. Σε αυτό επιχειρείται, ίσως για πρώτη φορά, ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων με βάση τις οικονομικές δομές. Ωστόσο, οι ιδέες αυτές σχεδόν αγνοήθηκαν μετά τη δημοσίευση του έργου του¹³. Πάντως, υπήρξαν αρκετοί ιστορικοί, οι οποίοι αντιτάχθηκαν σε αυτές τις αντιεπιστημονικές και απλοϊκές ερμηνείες και λόγω του γεγονότος ότι ανάγονται στην ιδέα της *Θείας Πρόνοιας*- εντάσσονται συμβατικά στην μεσαιωνική αντίληψη για την ιστορία.

Η Παλινόρθωση σηματοδοτεί μια νέα εποχή για την ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης, γιατί εμφανίζονται έργα στα οποία οι συγγραφείς εκφράζουν την ιδεολογική τους τοποθέτηση απέναντι στην Επανάσταση. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το έργο της Mme de Staël, υπό τον τίτλο: *Pensées sur la Révolution française* (1818), στο οποίο η συγγραφέας φαίνεται ότι έχει επηρεασθεί από τον φιλελευθερισμό, γι' αυτό και τάσσεται υπέρ της Γαλλικής Επανάστασης¹⁴. Λίγο πριν από τη γνωστή επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1848¹⁵, δημοσιεύθηκαν τρία σημαντικά έργα για τη Γαλλική Επανάσταση: *Histoire des Girondins* του Alphonse de Lamartine, *Histoire de la Révolution* του Louis Blanc, καθώς και *Histoire de la Révolution française* του Jules Michelet. Αν και τα έργα αυτά εμπνέονταν από την αντίθεση στη Μοναρχία του Ιουλίου και διακρίνονταν για την επαναστατική τους πίστη και το ρομαντισμό τους, παρουσίαζαν πολλές διαφορές. Συνοπτικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο L. Blanc υπήρξε ο πρώτος, ο οποίος έδωσε τη σοσιαλιστική ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης -πριν από τον Karl Marx- και ότι ο A. de Lamartine προσπάθησε στο έργο του να εκθειάσει τους Γιρονδίνους (Girondins). Αντίθετα, το έργο του Michelet κυριάρχησε για πολλές δεκαετίες στη γαλλική ιστοριογραφία. Προβάλλει ως βασική αιτία της Γαλλικής Επανάστασης το φιλελεύθερο πνεύμα του λαϊκού κινήματος.

Μια πρωτότυπη μελέτη για τη Γαλλική Επανάσταση αποτελεί το έργο του Alexis de Tocqueville υπό τον τίτλο: *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856), το οποίο ανανέωσε την ιστορική σκέψη και καθιέρωσε νέα πρότυπα. Στην πραγματεία του αυτή, ο Tocqueville υποστηρίζει ότι στην οργάνωση του κράτους η Επανάσταση όχι μόνο δεν αποτελεί τομή, αλλά αντίθετα εκφράζει μια συνέχεια· δηλαδή, συμπληρώνει και ενισχύει την τάση της κεντρικής μοναρχίας για συγκεντρωτική διοίκηση. Ακόμη, θεωρεί ότι η Γαλλική Επανάσταση πρέπει να συσχετισθεί, κυρίως, με την ευημερία κατά τον ΙΗ' αιώνα και όχι μόνο με τη δοκιμασία των λαϊκών τάξεων. Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι θεσμοί, οι οποίοι αποδίδονται στη Γαλλική Επανάσταση, προϋπήρχαν στο Ancien Régime, κυρίως, με τη μορφή διοικητικών μέτρων.

Κατά την περίοδο από το τέλος του ΙΘ' έως τις αρχές του Κ' αιώνα, εκδόθηκαν αρκετά έργα για τη Γαλλική Επανάσταση. Η θεματική τους επικεντρώνεται, κυρίως, στον προσδιορισμό των εσωτερικών δυνάμεων, καθώς και στην κριτική προσέγγιση της δράσης των πρωταγωνιστών κατά την επαναστατική περίοδο (Γιρονδίνοι, Ιακωβίνοι, Danton, Robespierre κ. ά.)¹⁶. Ωστόσο, υπάρχουν και ιστορικοί, οι οποίοι εκφράζουν την αντίθεσή τους ως προς τη Γαλλική Επανάσταση και συνεχίζουν με το έργο τους μια παλαιότερη αντεπαναστατική ιστοριογραφική παράδοση. Κυριότερος εκπρόσωπος της συντηρητικής ερμηνείας της Γαλλικής Επανάστασης θεωρείται ο Augustin Cochin. Συγκεκριμένα, απέδωσε την εκδήλωσή της στις *πολιτικές λέσχες*, στις *μασονικές στοές*, καθώς και στις *sociétés de pensée* (κύκλους μελέτης και αλληλογραφίας). Ακόμη, στην

επίσημη γαλλική ιστοριογραφία την εποχή της Γ΄ Γαλλικής Δημοκρατίας συγκαταλέγονται τα έργα των Alphonse Aulard και Albert Mathiez: *Histoire politique de la Révolution française* (1901) και *Révolution française* (1922-27) αντίστοιχα. Εξαιρέση φαίνεται να αποτελεί ο Hippolyte Taine, γνωστός για τις φιλελεύθερες απόψεις του, ο οποίος στο έργο του *Origines de la France contemporaine* (1875-94) επικρίνει, όχι μόνο τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά και το προεπαναστατικό καθεστώς. Ο Taine υπήρξε από τους πρώτους ιστορικούς, ο οποίος θεώρησε την Επανάσταση ως αποτέλεσμα της προοδευτικής απώλειας κύρους της κυβέρνησης υπό τον Louis XVI και της αμφισβήτησης του Παλαιού Καθεστώτος¹⁷. Παρά ταύτα, δεν ταύτισε ολόκληρο το έθνος με τους επαναστάτες.

Στις αρχές του Κ΄ αιώνα, δημοσιεύθηκε το έργο του Jean Jaurès υπό τον τίτλο: *Histoire socialiste de la Révolution française* (1901-1904), στο οποίο επιχειρείται μία σοσιαλιστική προσέγγιση της επανάστασης. Η Γαλλική Επανάσταση -κατά τον Jaurès- αποτέλεσε το ιστορικό πρότυπο κατάληψης της πολιτικής εξουσίας από μια τάξη οικονομικά κυρίαρχη¹⁸. Στο έργο του αυτό, φωτίζει σημαντικές πτυχές της Επανάστασης. Συγκεκριμένα, προβαίνει σε αναλυτική περιγραφή της προεπαναστατικής κοινωνικής πραγματικότητας και καταδεικνύει μεταξύ άλλων: το μετασχηματισμό του συστήματος γαιοκτησίας, την εμφάνιση και ισχυροποίηση της αστικής τάξης, καθώς και την επιδίωξή της -μέσω της οικονομικής της επιβολής- για απόκτηση πολιτικής δύναμης. Εντούτοις, ο Camille-Ernest Labrousse απέδειξε -μερικές δεκαετίες αργότερα- ότι η αιτία της Γαλλικής Επανάστασης, καθώς και των μετέπειτα επαναστάσεων των ετών 1830 και 1848 ανάγεται, κυρίως, στην οικονομική κρίση. Στο έργο του, το οποίο αποτέλεσε τη βάση για την εκπόνηση ανάλογων ποσοτικών μελετών, διερεύνησε, κυρίως, το πρόβλημα των κυκλικών και εποχιακών μεταβολών στους μισθούς και στις τιμές κατά τη διάρκεια τόσο του Παλαιού Καθεστώτος, όσο και της Επανάστασης¹⁹. Με σοσιαλιστική αντίληψη προσέγγισε τη Γαλλική Επανάσταση και ο Georges Lefebvre, ο οποίος έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισε η αγροτική τάξη στις επαναστατικές διεργασίες²⁰. Επίσης, ο συγγραφέας θεωρεί ως καθοριστικό παράγοντα για την εκδήλωση της Επανάστασης την πρόοδο σε πνευματικό και επιστημονικό επίπεδο, η οποία σημειώνεται το ΙΗ΄ αιώνα στην Ευρώπη²¹. Σημειώνεται ότι η διδακτορική διατριβή του Lefebvre υπό τον τίτλο: *Les paysans du Nord pendant la Révolution française* (1924), καθώς και το εν γένει ερευνητικό του έργο αποτελούν σημείο αναφοράς στη μελέτη του συγκεκριμένου επιστημονικού χώρου²².

Μία ακόμη σοσιαλιστική-μαρξιστική ερμηνεία για τη Γαλλική Επανάσταση διατυπώθηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεώρηση, η Αστική Επανάσταση, όπως αποκαλείται, υπήρξε αποτέλεσμα της νίκης του αστικού καπιταλισμού επί του φεουδαρχικού

απολυταρχισμού. Σημειώνεται ότι οι μαρξιστές ανάγουν την αιτία της Επανάστασης στην ταξική πάλη.

Ο Μαρξ, ήδη, στις πρώτες του μελέτες είχε θέσει το θέμα της αλλοτρίωσης του ανθρώπου ως συνέπεια της χειραφέτησης των ατόμων που προκάλεσε η Επανάσταση²³. Αντιδιαστέλλει τις δύο αυτές έννοιες με σκοπό την ανάδειξη της προλεταριακής επανάστασης ως μόνης λύσης, προκειμένου να επιτευχθεί η πραγματική κοινωνία της ισότητας, και όχι της αστικής. Ως εκ τούτου, η ατομική ιδιοκτησία, η οποία υπήρξε και η βασική αιτία της Επανάστασης, δεν εξαλείφθηκε μετά την εκδήλωσή της. Θεωρεί ως απαρχή της συγκρουσιακής σχέσης των τάξεων τη διαμάχη Γιρονδίνων και Ιακωβίνων. Το καθεστώς υπηρετούσε τα συμφέροντα των προνομιούχων σε βάρος άλλων τάξεων και ως εκ τούτου ο επαναστατικός αγώνας κατέστη ο μόνος τρόπος πραγματοποίησης των κοινωνικών αλλαγών. Επίσης, αντιτίθεται στην ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία το κίνημα των ιδεών προετοίμασε το έδαφος για την επερχόμενη κοινωνική μεταβολή²⁴. Πάντως, ο Μαρξ χαρακτηρίζει τη Γαλλική Επανάσταση ως ένα ιστορικό φαινόμενο με ευρωπαϊκή διάσταση²⁵.

Σε αντίθεση με τους Μαρξ και Ένγκελς, οι Σοβιετικοί ιστορικοί δίνουν έμφαση στο λαϊκό ακτιβισμό, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στην έκβαση των γεγονότων. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της θεωρίας αυτής θεωρούνται -μεταξύ άλλων- οι εξής: V. P. Volgin²⁶, Ia. M. Zakher, A. R. Ioannisian, V. S. Alekseen-Popov, καθώς και A. Z. Manfred²⁷. Θεωρούν ως βασική αιτία της Επανάστασης το απολυταρχικό φεουδαρχικό σύστημα, το οποίο δεν συμβάδιζε με τις οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες του ΙΗ΄ αιώνα. Ο φεουδαρχισμός αποτελούσε εμπόδιο στην εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες ρύθμιζαν την κρατική οργάνωση. Συγκεκριμένα, ο Manfred υποστηρίζει ότι η Επανάσταση άρχισε ουσιαστικά με τις αγροτικές εξεγέρσεις στα τέλη του 1788, καθώς και τις αναταραχές του επόμενου έτους, οι οποίες προκλήθηκαν από τις εξαθλιωμένες λαϊκές μάζες των πόλεων. Στην πραγματικότητα, η αστική τάξη με τη συμμετοχή του λαού πέτυχε την αναμόρφωση της κοινωνίας *σύμφωνα με τον καπιταλιστικό τρόπο που ταίριαζε στα συμφέροντά της*²⁸.

Κατά τη μαρξιστική άποψη, η πτώση του Παλαιού Καθεστώτος κατέστη δυνατή, όταν οι κύριες δυνάμεις της αστικής τάξης και των αγροτών δυσαρεστήθηκαν από την αδιάλλακτη στάση της αριστοκρατίας, με αποτέλεσμα να προσχωρήσουν στο επαναστατικό στρατόπεδο. Όμως, σε καμία περίπτωση, η Οκτωβριανή και η Γαλλική Επανάσταση δεν σχετίζονται. Και αυτό γιατί, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η Οκτωβριανή Επανάσταση οδήγησε στην επικράτηση του σοσιαλισμού και της καθολικής ισότητας. Αντίθετα, η Γαλλική Επανάσταση κατέληξε σε αντικατάσταση μιας ομάδας *εκμεταλλευτών* από μία άλλη. Πάντως, γίνεται εμφανής η παραδοχή ότι

μέσω της Επανάστασης η γαλλική κοινωνία μετέβη σε ένα ανώτερο στάδιο. *Η αιματηρή δράση του λαού ήταν, λοιπόν, που άνοιξε το δρόμο*²⁹.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο αρκετών Αγγλοσαξόνων ερευνητών για τη Γαλλική Επανάσταση. Επίσης, Αμερικανοί μελετητές -κυρίως στα μέσα του Κ΄ αιώνα- συνέβαλαν στην ανανέωση της έρευνας και μελέτης της Γαλλικής Επανάστασης, με τη διατύπωση πρωτότυπων -μερικές φορές- θεωριών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, οι R. R. Palmer και J. Godechot, θεώρησαν τη Γαλλική Επανάσταση, ως μέρος της *Ατλαντικής Επανάστασης*, η οποία εκδηλώθηκε κατά την περίοδο 1770-1799. Τη θέση τους αυτή παρουσίασαν στο Παγκόσμιο Συνέδριο Ιστορικών στη Ρώμη το 1955. Συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι το επαναστατικό ξέσπασμα στη Γαλλία ακολούθησε το ρεύμα των επαναστάσεων και των πολιτικών συγκρούσεων, οι οποίες συνέβαιναν, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Αμερική³⁰. Η επαναστατικές εξεγέρσεις ξεκίνησαν από τη Γένοβα, το 1760 και επεκτάθηκαν σε αμερικανικές αποικίες, την Ιρλανδία, τις Κάτω Χώρες, την Ουγγαρία και τη Γαλλία. Μετά το 1789, το επαναστατικό κίνημα επεκτάθηκε σε Πολωνία, Γερμανία, Ιταλία, Ελβετία και Ελλάδα. Οι δύο ιστορικοί τόνισαν ότι το αίτημα για ελευθερία και ισότητα υπήρξε κοινό στις επαναστάσεις των διαφόρων χωρών, οι οποίες κατέληξαν σε πόλεμο. Η θεωρία αυτή αμφισβητήθηκε έντονα και τονιζόταν για παράδειγμα, ότι η Αμερική δεν είχε διέλθει το φεουδαρχικό στάδιο όπως η Γαλλία. Κατά συνέπεια, η σύγκριση ήταν μάταιη. Ωστόσο, η προβληματική, για το εάν το επαναστατικό ρεύμα στα τέλη του ΙΗ΄ αιώνα συνιστά καθολικό φαινόμενο, χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Στα μέσα του Κ΄ αι. επανεξετάστηκε και πάλι από Βρετανούς ιστορικούς το θέμα των αιτίων της Γαλλικής Επανάστασης και μάλιστα έγινε προσπάθεια αναθεώρησης των έως τότε ερμηνειών. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα έργα του Alfred Cobban, *The myth of the French Revolution* (1955) και *The social interpretation of the French Revolution* (1964)³¹.

Είναι γεγονός ότι οι Γάλλοι ιστοριογράφοι των νεότερων χρόνων εξαίρουν ιδιαίτερα την πρώτη φάση της Γαλλικής Επανάστασης και καταδικάζουν την πολιτική εκτροπή του 1793. Έτσι, για λόγους ιδεολογικο-πολιτικούς διατυπώνονται συχνά ως επί το πλείστον μονομερείς ερμηνείες. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να τονισθεί ότι η παρούσα ιστοριογραφική επισκόπηση επικεντρώνεται στα εξής έργα, τα οποία εμφανίσθηκαν -είτε σε πρωτότυπη μορφή είτε σε επανέκδοση- πριν ή μετά το 1989: α΄) A. Soboul, *La Révolution française*, 1984 και *La civilisation et la Révolution française*, 1982. β΄) F. Furet, *La Révolution française*, 1965, *Penser la Révolution française*, 1983 και *La Révolution, 1770 – 1880*, 1991. γ΄) M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, 1988, το οποίο συνέγραψε με τον F. Furet. Τα συγκεκριμένα έργα επελέγησαν, γιατί απηχούν τις

κυρίαρχες τάσεις στη σύγχρονη ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης, όπως αυτές διαμορφώθηκαν και αναδείχθηκαν με αφορμή την επέτειο των διακοσίων ετών από την εκδήλωσή της.

Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται μία αποτύπωση της *διαμάχης* για τη Γαλλική Επανάσταση, η οποία υφίσταται στη γαλλική ιστοριογραφία ακόμη και μετά από δύο αιώνες³². Υπενθυμίζεται ότι ο A. Soboul εκπροσωπεί τη σοσιαλιστική σχολή και θεωρεί την Επανάσταση ως αποτέλεσμα της διαπάλης της αστικής τάξης και της φεουδαρχικής αριστοκρατίας. Επισημαίνεται ότι ο F. Furet αντιτάχθηκε στους επετειακούς εορτασμούς με αφορμή τη συμπλήρωση των διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση υποστηρίζοντας ότι *η Επανάσταση τελείωσε!* Ως εκ τούτου, τοποθετεί την Επανάσταση σε ένα απομακρυσμένο παρελθόν και θεωρεί ότι δεν προσφέρει περαιτέρω κοινωνική εξέλιξη ή αλλαγή. Τέλος, η M. Ozouf φαίνεται ότι επικεντρώνει την κριτική της στο γεγονός ότι η αιτία για την εκδήλωση της Γαλλικής Επανάστασης παραμένει μυστήριο, γιατί ακόμη και αν δεχθούμε τη σοσιαλιστική εκδοχή για την πάλη των τάξεων οδηγούμαστε σε λογικά αδιέξοδα.

Πάντως, η επέτειος των διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση τιμήθηκε με οργάνωση επιστημονικών συνεδρίων³³, θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικά έργα, καθώς και μεγάλη εκδοτική παραγωγή, όπως έχει αναφερθεί. Ωστόσο, οι εκδηλώσεις αυτές δεν άμβλυναν, αλλά ενίσχυαν τις αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους ιστορικούς, οι οποίοι -μεταξύ άλλων- επέμειναν στη σύγχρονη κριτική θεώρηση της Γαλλικής Επανάστασης.

1. Albert Soboul: Η σοσιαλιστική ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης

Η σοσιαλιστική ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή στην ιστοριογραφία του Κ' αιώνα. Προέβαλε, κατά μίαν έννοια, τη μοναδικότητα της Γαλλικής Επανάστασης, όχι μόνο στη γαλλική, αλλά και στην παγκόσμια Ιστορία. Κύριος εκπρόσωπος της σοσιαλιστικής ιστοριογραφικής παράδοσης είναι ο Albert Soboul. Μάλιστα, με αφορμή την επέτειο των διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση, επανεκδόθηκε -μεταξύ άλλων- το κλασσικό του έργο *La Révolution française* (1984). Σημειώνεται ότι ο A. Soboul, ήδη από τον Μάιο του 1982, είχε αποδεχθεί με ενθουσιασμό την πρόταση των *Éditions sociales*, για την επανέκδοση του *Précis d'histoire de la Révolution française*. Το ίδιο έτος, δημοσιεύθηκε το έργο του υπό τον τίτλο *La civilisation et la Révolution française*³⁴. Επίσης, ο συγγραφέας ετοίμαζε σειρά δημοσιεύσεων και εκδόσεων, γιατί πίστευε ότι το αναγνωστικό κοινό έπρεπε -κατά κάποιο τρόπο- να προετοιμασθεί για τη 200ετηρίδα³⁵.

Το έργο του J. Jaurès επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη σκέψη του A. Soboul, ο οποίος θεώρησε την ταξική πάλη ως βασική αιτία της Επανάστασης³⁶. Συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι η αδιαλλαξία

των προνομιούχων τάξεων, καθώς και η συμμαχία της αστικής τάξης με τα λαϊκά στρώματα εναντίον της αριστοκρατίας οδήγησαν στην πτώση το Παλαιό Καθεστώς. Έτσι, αρκετές φεουδαρχικές ιδιοκτησίες δόθηκαν στους αγρότες, τα συντεχνιακά μονοπώλια καταργήθηκαν και η Γαλλία εντάχθηκε στη μεγάλη αγορά. Όμως, τα φεουδαρχικά τέλη και ο κυβερνητικός μερκαντισμός εμπόδιζαν την περαιτέρω αγροτική και βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Επομένως, η Επανάσταση εξυπηρετούσε δύο κύριους στόχους: την κατάργηση του φεουδαρχισμού και τη χειραφέτηση των αγροτών - εργατών³⁷. Σύμφωνα με τον Soboul, το γαλλικό έθνος διαιρείτο -κατά βάση- σε δύο κοινωνικές ομάδες (προνομιούχοι και μη προνομιούχοι), ανταγωνιστικές μεταξύ τους, οι οποίες δεν άφηναν περιθώρια συνεννόησης. Η αστική τάξη, μόλις συνειδητοποίησε τη δύναμή της, διεκδίκησε ελευθερία σε ατομικό, πολιτικό, καθώς και οικονομικό επίπεδο. Οι εξελίξεις αυτές ήρθαν σε αντίθεση με την κοινωνική κατάσταση της εποχής και τα συμφέροντα της αριστοκρατίας, η οποία διατηρούσε τα προνόμιά της. Επομένως, οι αστοί ακολούθησαν μια σταθερή ανοδική πορεία, ενώ οι αριστοκράτες οδηγήθηκαν σταδιακά στην παρακμή³⁸.

Στη γαλλική κοινωνία επικρατούσε μια αντινομία, σύμφωνα με την οποία, ενώ η αστική τάξη ήλεγχε σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή, δεν διέθετε εξουσία. Πρέπει να σημειωθεί ότι και στην υπόλοιπη Ευρώπη η αριστοκρατία κυριαρχούσε στη διάρθρωση της κοινωνίας και η γη αποτελούσε σχεδόν τη μοναδική μορφή πλούτου. Όμως, στη Γαλλία οι ιδιοκτήτες γης είχαν σφετερισθεί τα δικαιώματα των καλλιεργητών. Παρά το γεγονός ότι το κράτος ήρε τις περισσότερες -βασιλικής προέλευσης- κυριαρχικές εξουσίες των ευγενών, αυτοί εξακολουθούσαν να έχουν ευρύτατες δικαιοδοσίες επί του μεγαλύτερου μέρους των αγροτών. Έτσι, σχεδόν ολόκληρος ο πληθυσμός συμπεριλαμβανόταν σε μια ιεραρχική τάξη μετά την αριστοκρατία και τον κλήρο (την Τρίτη Τάξη), της οποίας η κατωτερότητα διαιωνιζόταν, εξαιτίας των προνομίων της αριστοκρατίας. Είναι γνωστό ότι η διάρθρωση αυτή υπονομεύθηκε, κυρίως, στη Γαλλία από την επιστημονική εξέλιξη, η οποία ενίσχυε τις δυνατότητες των αστών, χειραφετούσε τις λαϊκές τάξεις και αναδείκνυε τον κυρίαρχο ρόλο της παραγωγής και της επιχειρηματικότητας. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η ταξική αυτή σύγκρουση των συμφερόντων οδήγησε στην Επανάσταση.

Στη συνέχεια, ο Soboul αποτύπωσε την κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα. Συγκεκριμένα, η κρίση του Παλαιού Καθεστώτος, η οποία οφειλόταν, κυρίως, στην αποσύνθεση του μέχρι τότε κυρίαρχου φεουδαρχισμού, οδήγησε στην επαναστατική λύση. Πριν από την Επανάσταση, στη Γαλλία επικρατούσε το πολιτικό καθεστώς της *ελέω Θεού* απόλυτης μοναρχίας. Ανώτατος άρχοντας ήταν ο βασιλιάς, το αξίωμα του οποίου ήταν, όχι μόνο *θεόσδοτο*, αλλά και κληρονομικό. Είχε ευρύτατες δικαιοδοσίες και όλες οι εξουσίες (νομοθετική, δικαστική, εκτελεστική) βρίσκονταν υπό τον απόλυτο έλεγχό του³⁹. Επίσης, στη χώρα

ίσχυαν οι κοινωνικο-οικονομικές δομές του φεουδαρχισμού. Η γαλλική φεουδαλική κοινωνία χωριζόταν σε τρεις κλειστές τάξεις-καταστάσεις⁴⁰, οι οποίες υπάγονταν σε διαφορετικό δικαστικό καθεστώς. Στα μέσα του ΙΗ΄ αιώνα, η Τρίτη Τάξη γνώριζε την οικονομική εξαθλίωση και την εκμετάλλευση. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την από μέρους της δυναμική διεκδίκηση των δικαιωμάτων της και την επακόλουθη επιτυχία της Επανάστασης. Ακόμη, την πορεία των κοινωνικών επαναστατικών διεργασιών -κατά τον Soboul- καθόρισε και το αγροτικό ζήτημα. Υπενθυμίζεται ότι ο αγροτικός πληθυσμός της Γαλλίας, ο οποίος διακρινόταν σε ελεύθερους γεωργούς και δουλοπάροικους, ανερχόταν σε αρκετά εκατομμύρια. Η επιτυχής, λοιπόν, έκβαση της Επανάστασης και η άνοδος στην εξουσία της αστικής τάξης οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στη μαζική συμμετοχή των αγροτών⁴¹.

Μετά την ανάλυση των τάξεων και των επιμέρους κοινωνικών ομάδων, ο συγγραφέας διερεύνησε γενικότερα τους συσχετισμούς, όπως αυτοί είχαν διαμορφωθεί λίγο πριν από την Επανάσταση. Οι αστοί είχαν γίνει ισχυροί, αλλά το καθεστώς δεν ήταν αστικό. Από την πλευρά της, η ανώτατη αστική τάξη – σύμφωνα με τον Soboul- θεωρούσε τη Σύγκληση των Γενικών Τάξεων ως ευκαιρία ανάληψης της εξουσίας. Για το λόγο αυτό, προωθούσε μέτρα, τα οποία εξυπηρετούσαν, κυρίως, τα συμφέροντά τους (π. χ. τη θέσπιση Συντάγματος) και διακήρυττε την ισότητα και την ελευθερία σε όλους τους τομείς, καθώς και την κατάργηση των ταξικών διακρίσεων. Επιπλέον, η ραγδαία οικονομική ανέλιξη της αστικής τάξης, καθώς και η αύξηση του πληθυσμού συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός επαναστατικού κλίματος στην γαλλική κοινωνία. Η Σύγκληση των Γενικών Τάξεων (Μάιος 1789) ενσάρκωσε τις ελπίδες της Τρίτης Τάξης για νέες διεκδικήσεις και φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος⁴². Όμως, σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να προβλεφθεί η τελική διάσταση των επαναστατικών γεγονότων.

Μετά από ένα μήνα, και αφού οι συζητήσεις είχαν οδηγηθεί σε αδιέξοδο, η Τρίτη Τάξη προέβη σε μια επαναστατική κίνηση: στις 17 Ιουλίου 1789 ανακηρύχθηκε σε Εθνοσυνέλευση με το επιχείρημα ότι αντιπροσώπευε το 97% του έθνους⁴³. Ο βασιλιάς -υπό την πίεση και της Αυλής- εναντιώθηκε στην τακτική αυτή της Τρίτης Τάξης. Έτσι, οι βουλευτές απομονώθηκαν στην αίθουσα του Σφαιριστηρίου. Η συνεδρίαση της 23^{ης} Ιουνίου 1789 κατέληξε εκ νέου σε αποτυχία για την αριστοκρατία και τον βασιλιά, ο οποίος και ακύρωσε τις αποφάσεις της συνέλευσης αυτής και διέταξε για μια ακόμη φορά οι τρεις τάξεις να συνεδριάσουν χωριστά. Όμως, η Τρίτη Τάξη παρέμεινε αμετακίνητη στις θέσεις της. Σημειώνεται ότι οι εκπρόσωποι της Τρίτης Τάξης ήρθαν σε ανοιχτή ρήξη με το βασιλιά, ο οποίος προς στιγμή σκέφθηκε να ζητήσει ακόμη και τη συνδρομή του στρατού για την επιβολή της τάξης. Ωστόσο, παρά τη δοθείσα διαταγή για διάλυση των

βουλευτών, πολλοί από τους ευγενείς, οι οποίοι συμμαχισαν με την Τρίτη Τάξη αντιστάθηκαν, με αποτέλεσμα την τελική της επικράτηση⁴⁴.

Ο Soboul υποστηρίζει ότι υπήρχε μια λανθάνουσα σύγκρουση μεταξύ παλαιάς και νέας κατάστασης, η οποία δεν μπόρεσε να διευθετηθεί, εξαιτίας της αδιαλλαξίας της καθεστηκυίας τάξης. Η ερήμωση της υπαίθρου προκάλεσε ταραχές αρχικά στις απομακρυσμένες επαρχίες της Γαλλίας, οι οποίες δεν μπορούσαν να ελεγχθούν από τον κρατικό μηχανισμό, με αποτέλεσμα το επαναστατικό κίνημα να εξαπλωθεί και να κυριαρχήσει τελικώς στην πρωτεύουσα. Η υπεροχή της αστικής τάξης δεν είχε διαφανεί παρά μόνο κατά την τελική σύγκρουση των δύο δυνάμεων το 1789. Ακόμη, η αλματώδης τεχνολογική ανάπτυξη, το καπιταλιστικό επιχειρηματικό πνεύμα, καθώς και οι συχνοί πόλεμοι έφθειραν το Ancien Régime. Η Γαλλία βρέθηκε να έχει ένα υψηλό δημόσιο χρέος, το οποίο την οδηγούσε σταδιακά στην οικονομική κατάρρευση. Για το λόγο αυτό, ο βασιλιάς Louis XVI ασκούσε σοβαρές πιέσεις στους οικονομικούς του συμβούλους, με κύριο στόχο την περικοπή των δημοσίων δαπανών και την αύξηση των εσόδων από τη φορολογία⁴⁵. Επίσης, η γαλλική οικονομία δεν είχε καταφέρει να εξέλθει από την τελευταία κρίση του 1770. Έτσι, από τη διετία 1776-1777 ξεκινά μια περίοδος οικονομικής ύφεσης, η οποία επιδεινώνεται κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αμερική και συνεχίζεται σε ευρεία κλίμακα μετά τον τερματισμό του. Το σημαντικότερο στοιχείο από τις οικονομικές εκθέσεις της εποχής είναι η συνεχής μείωση των μισθών και παράλληλη αύξηση του κόστους ζωής. Τις συνέπειες της κρίσης αυτής υπέστησαν, κυρίως, οι αγρότες και οι εργάτες, των οποίων το εισόδημα είχε εκμηδενισθεί από το 1777 και εντεύθεν⁴⁶.

Ο Soboul δέχεται ως αιτία εκδήλωσης της Επανάστασης και την πρόθεση της αριστοκρατίας να αναλάβει την εξουσία. Ωστόσο, τονίζει ότι η αριστοκρατία δεν εκτίμησε τη σοβαρότητα της οικονομικής κρίσης, καθώς και τη δυναμική της Τρίτης Τάξης. Άλλωστε, η Γαλλική Επανάσταση δεν οφείλεται στη δράση συγκεκριμένου πολιτικού σχηματισμού ή κινήματος, ενώ δεν φαίνεται ότι προϋπήρχε κάποιο πολιτικό σχέδιο εφαρμογής. Ακόμη, η άνοδος των τιμών σε βασικά προϊόντα και το υψηλό κόστος ζωής οδήγησαν την πλειονότητα των αγροτών και των εργατών σε αδιέξοδο. Επρόκειτο, δηλαδή, για ένα συνδυασμό μικρο-εξεγέρσεων και μαζικού επαναστατισμού, ο οποίος επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα. Συνεπώς, το κύριο αίτιο για αυτήν την καθολικής μορφής Επανάσταση ήταν το γεγονός ότι ενώ οι αστοί είχαν σχεδόν επικρατήσει σε οικονομικό επίπεδο, το καθεστώς δεν τους αναγνώριζε ισότιμους με τους ευγενείς. Διατηρούντο, δηλαδή, οι κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στις νέες τεχνολογικο-οικονομικές συνθήκες⁴⁷. Από την ανάλυση των ανωτέρω γεγονότων προκύπτει ότι οι προνομιούχοι μάταια προσπαθούσαν να διατηρήσουν την ισχύ τους αφενός, και ότι η κυβέρνηση δεν είχε αντιληφθεί τη δυναμική του

λαϊκού αγώνα αφετέρου. Τέλος, δεν έγινε καμία προσπάθεια ριζικών μεταρρυθμίσεων, με αποτέλεσμα το Παλαιό Καθεστώς να ξεπεραστεί ιστορικά με την επιτυχή έκβαση της Γαλλικής Επανάστασης.

2. François Furet: Ο αναθεωρητής της σοσιαλιστικής ερμηνείας

Είναι γνωστό ότι ο F. Furet προσπάθησε να αναθεωρήσει τη σοσιαλιστική ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης μέσα από τα έργα του *La Révolution française* (1965), *Penser la Révolution française* (1983), *Dictionnaire critique de la Révolution française* (1988), καθώς και *La Révolution, 1770 – 1880* (1991). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μετέβαλε ορισμένα από τα δεδομένα στην ιστοριογραφία του 20^{ού} αιώνα σχετικά με το θέμα αυτό⁴⁸. Ο Furet θεωρεί τη Γαλλική Επανάσταση ως ιδεολογική σύγκλιση καλλιεργημένων ατόμων και των τριών τάξεων (κληρικών, ευγενών, μελών της Τρίτης Τάξης). Οι κοινές φιλοσοφικές, φιλολογικές, και καλλιτεχνικές τους δραστηριότητες συνέβαλαν στη διάδοση της φιλελεύθερης ιδεολογίας, καθώς και του αιτήματος για μεταρρυθμίσεις. Υποστηρίζει ότι η κοινωνία των διανοουμένων αποτέλεσε και την κινητήριου δύναμη των επαναστατικών διεργασιών. Επομένως, η *διαταξική* σύνθεση της ομάδας αυτής αναιρεί την αντίληψη για ταξική προέλευση της Γαλλικής Επανάστασης.

Η Επανάσταση του 1789 -κατά τον Furet- αποτελεί τη συμπτωματική *συνάντηση* τριών αυτοτελών επαναστάσεων: της Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, των αγροτών, καθώς και των λαϊκών μαζών του Παρισιού. Επίσης, θεωρεί ότι η αρχική Επανάσταση του 1789, η οποία είχε σε όλες τις συνιστώσες της μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα, υπέστη το 1792 μίαν *ανατροπή* (*dérapage*). Συνεπώς, η επανάσταση των ετών 1792-94, η οποία χαρακτηριζόταν από άκρατο ριζοσπαστισμό, δεν βρισκόταν σε εσωτερική λογική συνάρτηση με την Επανάσταση του 1789. Ακόμη, η Γαλλική Επανάσταση σηματοδοτεί -μεταξύ άλλων- τη δημιουργία μίας κοινωνίας βασισμένης στην ισότητα⁴⁹. Αναφέρει ότι η Γαλλική Επανάσταση *βάπτισε* την καταργηθείσα κατάσταση *Παλαιό Καθεστώς* (*Ancien Régime*), προκειμένου να δηλώσει την οριστική ρήξη με το παρελθόν⁵⁰. Διατυπώνει τα εξής ερωτήματα: Με αυτόν τον όρο τί ήθελαν να δηλώσουν οι άνθρωποι του 1789; Ποιό παρελθόν ήθελαν να ξεχάσουν; Σε ποιό καθεστώς ήθελαν να θέσουν τέλος; Πότε και από ποιόν εγκαθιδρύθηκε αυτό; Τα ερωτήματα αυτά εξακολουθούν να απασχολούν τη σύγχρονη ιστοριογραφία.

Ο Furet επισημαίνει ότι οι ιστορικές σπουδές στη Γαλλία υφίστανται ένα ακαδημαϊκό διαχωρισμό. Συγκεκριμένα, υπάρχει η *Νεότερη Ιστορία*, η οποία τελειώνει το 1789 (με το Ancien Régime). Αντιθέτως, η *Επανάσταση* και η *Αυτοκρατορία* αποτελούν ένα χωριστό και αυτόνομο

τομέα σπουδών, ο οποίος διαθέτει τις πανεπιστημιακές του έδρες, τις επιστημονικές του εταιρείες, καθώς και τα περιοδικά του⁵¹. Έτσι, η ιστορική περίοδος μεταξύ της πτώσης της Βαστίλλης και της μάχης του Βατερλώ *ενδύθηκε με μία ιδιαίτερη αξιοπρέπεια*: τέλος της νέας εποχής, αναγκαία εισαγωγή στη *σύγχρονη περίοδο*, η οποία αρχίζει το 1815. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, η ιστορία της Γαλλίας *ή θα γυρίσει στο παρελθόν της ή θα βυθιστεί στο μέλλον της*⁵². *Μένοντας πιστοί στη συνείδηση των δραστών της Επανάστασης, οι πανεπιστημιακοί θεσμοί περιέβαλαν την επαναστατική αυτή περίοδο και τους ιστορικούς της με τα μυστικά της εθνικής μας ιστορίας, υποστηρίζει ο Furet*. Έτσι, για τους ίδιους λόγους που το Ancien Régime έχει ένα τέλος, η Επανάσταση έχει μια διάρκεια, αλλά όχι ένα τέλος. Η πρώτη περίπτωση σηματοδοτεί ένα χρονολογικό ορισμό *αρνητικό και νεκρό*, ενώ η δεύτερη μια *αένη και ανεκπλήρωτη υπόσχεση*. Ωστόσο, μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το 1789 σχεδόν εξαφανίστηκε από τη γαλλική πολιτική. Τονίζει ότι η Επανάσταση συνιστά *μια αόριστη υπόσχεση ισότητας και ένα προνομιούχο τύπο αλλαγής*.

Ακόμη, επισημαίνει ότι τον ΙΘ΄ αιώνα δινόταν έμφαση στη δημοκρατία. Αντιθέτως, στον Κ΄ αιώνα το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην Επανάσταση. Στην πραγματικότητα, οι σοσιαλιστές στα τέλη του ΙΘ΄ αιώνα θεώρησαν την επαναστατική τους δράση μοναδική και διακριτή από αυτή των δημοκρατικών. Έγινε πράγματι η Επανάσταση *εθνική περιουσία*, όπως η δημοκρατία; Η απάντηση του Furet είναι *-όπως και για τη δημοκρατία- και ναι και όχι*. Ναι, γιατί *-κατά μίαν έννοια- με την ίδρυση της Δημοκρατίας, η Επανάσταση επιτέλους τελείωσε! Έγινε ένας θεσμός εθνικός με τη νομική συγκατάθεση του λαού*⁵³. Όμως, αυτή η φαινομενικά δημοκρατική λαϊκή συναίνεση εξασφαλίστηκε κατά λάθος από τις κυρίαρχες τάξεις, ύστερα, δηλαδή, από ανεπιτυχή προσπάθεια συμφωνίας τους με το βασιλιά. Η Γαλλική Επανάσταση, λοιπόν, η οποία έγινε αποδεκτή ως *τελειωμένη ιστορία*, ως μια κληρονομιά και ως ένας εθνικός θεσμός έρχεται σε αντίθεση με την επικρατήσασα εικόνα της αλλαγής. Είναι ξεκάθαρο ότι η Γαλλική Επανάσταση, η οποία *τελείωσε με την επιβολή της Δημοκρατίας*, εντυπώθηκε περισσότερο από τη δημοκρατία στη μνήμη και τη συνείδηση των ανθρώπων. Δεν συγκρίνεται με κανένα άλλο ιστορικό γεγονός. Γι' αυτό και στο τέλος του ΙΘ΄ αιώνα, όταν η ιστοριογραφική διαμάχη μεταξύ μοναρχικών και δημοκρατικών επικεντρώθηκε στις επαναστατικές διεργασίες του 1789, η σοσιαλιστική σκέψη *κυριεύθηκε από αυτόν τον ευαγγελισμό*. Ωστόσο, η επιστημονική αυτή συζήτηση για τη Γαλλική Επανάσταση καλύφθηκε από τον εορτασμό για την αρχή της. Τον Κ΄ αιώνα, οι ιστορικοί της περιόδου αυτής θυμούνται περισσότερο από ποτέ τη Γαλλική Επανάσταση, επισημαίνει ο Furet.

Οι συγγραφείς Toqueville, Michelet και Lefebvre αποτελούν μοναδικές περιπτώσεις της ιστοριογραφίας της Επανάστασης⁵⁴. Κάθε ερμηνεία για τη Γαλλική Επανάσταση προϋποθέτει ένα

χρονολογικό διαχωρισμό. Ο ιστορικός, ο οποίος θεωρεί την Επανάσταση ως συνεχόμενη διαδικασία, θα διαμορφώσει -όπως είναι φυσικό- ένα πεδίο ανάλυσης *αχανές*. Αντίθετα, εκείνος που ερευνά και επιδιώκει να κατανοήσει την Επανάσταση ως ενιαίο γεγονός ή ως σειρά γεγονότων θα θέσει ένα συγκεκριμένο αναλυτικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τον Furet, αυτό που υπόπτως χαρακτηρίζει την ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης τον Κ' αιώνα είναι το εξής: Γράφουμε πάντα την ιστορία μιας και ίδιας περιόδου, σαν να επρόκειτο η ίδια η ιστορία να *μιλήσει* από μόνη της, όποιες και αν είναι οι υποτιθέμενες προθέσεις του ιστορικού. Ο Furet φαίνεται να μην αποδέχεται την έννοια του μοιραίου της Γαλλικής Επανάστασης. Πιστεύει ότι πρόκειται για μια ακραία αντίδραση της Τρίτης Τάξης εναντίον της αριστοκρατίας. Στην πραγματικότητα, οι εκπρόσωποι της Τρίτης Τάξης δεν ήθελαν ν' ανοικοδομήσουν το παρελθόν, γιατί αντιλαμβάνονταν ότι οι δυνάμεις της προόδου δεν είχαν παρά ένα και μόνο δρόμο, την Επανάσταση. Έτσι, το 1789, η Επανάσταση ξέσπασε εξαιτίας διαφόρων γεγονότων, τα οποία οφείλονταν σε μια πολύπλοκη πολιτικο-οικονομική κρίση, ήδη εκδηλωθείσα εδώ και μια διετία. Και είναι αυτή η συνεχής αύξηση των ετερογενών παραγόντων, η οποία πυροδότησε, την άνοιξη του 1789, τη διαμάχη ανάμεσα στους πατριώτες και τους αριστοκράτες.

Οι Γάλλοι, στο τέλος του ΙΗ' αιώνα, εμφανίζουν τη *δημοκρατική πολιτική* ως εθνική ιδεολογία και όχι την πολιτική ως ένα *λαϊκό στρατόπεδο*, αποστασιοποιημένο από την κριτική σκέψη. Το *μυστικό, το μήνυμα, η ακτινοβολία του 1789* βρίσκεται σε αυτό το *τέχνασμα*, το οποίο δεν έχει, ούτε προηγούμενο, ούτε τέλος. Ο όρος *politique démocratique* δεν αντικατοπτρίζει ένα σύστημα κανόνων ή διαδικασιών προορισμένων να οργανώσουν τη λειτουργία των δημόσιων – κοινών εξουσιών. Εκφράζει ένα θεωρητικό σύστημα πεποιθήσεων, γεννημένο από την Επανάσταση. Σύμφωνα με αυτό, ο λαός, για να αποκαταστήσει την ελευθερία και την ισότητα -που είναι και ο σκοπός μιας συλλογικής δράσης- οφείλει να κάμψει την αντίσταση των εχθρών του. Ο Furet διαφωνεί με την τροπή που πήραν τα πράγματα το 1793. Το 1789 εγκαινιάζει *μια περίοδο σημαντικής παραγωγής* στην Ιστορία. Για μια ακόμη φορά αποκαλύφθηκε *το θέατρο* του Παλαιού Καθεστώτος, το οποίο πλέον δεν *καλύπτεται από σκιές*. Από την άνοιξη του 1789 είναι πλέον ξεκάθαρο ότι η εξουσία δεν βρίσκεται πλέον στα συμβούλια και στα γραφεία του βασιλιά της Γαλλίας, όπως ίσχυε εδώ και αιώνες, τόσο με τις αποφάσεις, όσο και με τους νόμους. Η εξουσία έχει πλέον χαθεί από κάθε θεσμό. Κανείς όμως, ούτε και οι *άνθρωποι του 1789*, σίγουροι για την κοινωνία και τον τύπο του πολιτικού καθεστώτος που ήθελαν να εγκαθιδρύσουν, δεν μπορούσαν να προβλέψουν τί θα συνέβαινε⁵⁵.

Οι κυρίαρχες ομάδες του 1789 προσπαθούν να *σταματήσουν* την Επανάσταση, προς ίδιον όφελος η καθεμία. Η Επανάσταση χαρακτηρίζεται από μια κατάσταση, κατά την οποία η εξουσία

εμφανίζεται σε όλους κενή, αλλά ελεύθερη (πνευματικά και πρακτικά). Στην παλαιότερη κοινωνία, γινόταν το αντίθετο: η εξουσία είχε καταληφθεί από το βασιλιά και ποτέ δεν υπήρξε ελεύθερη. Το χρονικό διάστημα 1789-1794 δεν χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση μεταξύ της Επανάστασης και της Αντεπανάστασης⁵⁶. Κυριαρχεί, δηλαδή, η διαμάχη ανάμεσα στους αντιπροσώπους των διαδοχικών Συνελεύσεων και στα ενεργά μέλη των ομάδων που εξέφραζαν τη θέληση του λαού. Η ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης τείνει να υποβαθμίζει αυτού του είδους το διαχωρισμό και να προβάλλει την κοινωνική αντίθεση. Η 9^η Thermidor του 1794 σηματοδοτεί όχι μόνο το τέλος της Επανάστασης, αλλά και το τέλος της πιο ξεκάθαρης έκφρασής της.

Όμως, η *Επανάσταση τελειώσε*, υποστηρίζει ο Furet, διότι η Γαλλία *ζαναβρίσκει* την ιστορία της ή περισσότερο επανασυνδέει τις δύο ιστορίες της. Η πρωτοτυπία της σύγχρονης Γαλλίας δεν είναι ότι πέρασε από την απόλυτη μοναρχία σε ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα ή από ένα κόσμο αριστοκρατικό σε μια κοινωνία αστική: Η Ευρώπη διέτρεξε το ίδιο μονοπάτι χωρίς Επανάσταση και χωρίς Ιακωβίνους -ακόμα και αν τα γεγονότα στη Γαλλία μπόρεσαν να επιταχύνουν την εξέλιξη και να κατασκευάσουν μιμητές. Έτσι, η Γαλλική Επανάσταση δεν είναι μία μετάβαση, αλλά μία *απαρχή*. Άλλωστε, αυτό είναι που την κάνει μοναδική και προκαλεί το ιστορικό ενδιαφέρον διεθνώς. Και είναι αυτή η μοναδικότητα που έγινε παγκόσμια: *Η πρώτη εμπειρία, δηλαδή, της δημοκρατίας*⁵⁷. Ο F. Furet πιστεύει ότι στο βαθμό που οι δημοκρατικές αρχές έχουν επικρατήσει γενικά στον κόσμο, η Γαλλική Επανάσταση δεν πρέπει να γίνεται πλέον αντικείμενο κομματικής εκμετάλλευσης. Σημειώνεται ότι οι μελέτες του έχουν καταστεί σημείο αναφοράς και βάση κάθε βιβλιογραφικής έρευνας.

3. **Mona Ozouf: Η κριτική θεώρηση της Γαλλικής Επανάστασης**

Η ιστορικός Mona Ozouf ανήκει στον κύκλο των επιστημόνων, οι οποίοι άσκησαν δριμεία κριτική στις ερμηνείες της Γαλλικής Επανάστασης με αφορμή την επέτειο των διακοσίων ετών από την εκδήλωσή της. Συνέγραψε με τον F. Furet, καθώς και με τη βοήθεια ομάδας συνεργατών, το *Dictionnaire critique de la Révolution française* (1988). Το έργο αυτό, το οποίο αποτελεί, φυσικά, πολύτιμη συμβολή στην ιστοριογραφία του Κ' αιώνα για τη Γαλλική Επανάσταση, έχει ως κύριο στόχο να ενημερώσει τον αναγνώστη σχετικά με την πορεία της σύγχρονης έρευνας στο συγκεκριμένο τομέα. Η συγγραφέας προτιμά να ενισχύσει τον προβληματισμό σχετικά με το θέμα της Γαλλικής Επανάστασης, παρά να επιδοθεί σε μια καταγραφή γεγονότων και δεδομένων, που είναι και η συνήθης επιδίωξη των μελετών αυτού του είδους. Στο έργο αυτό, η M. Ozouf επαναθέτει το ζήτημα της υποχρέωσης του ιστορικού, για αντικειμενική θεώρηση της *εθνικής*

ιστορίας, καθώς και ερμηνεία των ιστορικών δεδομένων. Έτσι, με μια συγκριτική παρουσίαση των δεδομένων της έρευνας επιχειρεί να επαληθεύσει την αρχική της θέση, περί αντικειμενικότητας, δηλαδή, του ιστορικού.

Η μελέτη αυτή δεν είναι ούτε εγκυκλοπαίδεια, ούτε λεξικό με την κυριολεκτική σημασία της λέξης⁵⁸. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να ενταχθεί η Γαλλική Επανάσταση -ένα γεγονός τόσο πολύπλοκο- σε περίπου 900 σελίδες ενός *Λεξικού*; Σκοπός του είναι η παρουσίαση της προόδου των επιστημονικών εργασιών και ο επαναπροσδιορισμός των ερωτημάτων σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση, μέσα από ένα κατάλογο με λέξεις – κλειδιά. Επίσης, επιχειρεί να αποκαλύψει τις ρίζες του θεμελιώδους αυτού γεγονότος. Η εργασία χωρίζεται στα ακόλουθα πέντε εκτενή μέρη: γεγονότα, δράστες / πρωταγωνιστές, δημιουργίες, ιδέες, καθώς και ιστορικοί. Σημειώνεται ότι η M. Ozouf διατυπώνει παρόμοιες απόψεις με τον F. Furet, όμως δεν φθάνει μέχρι του σημείου να δηλώσει ότι η Επανάσταση έχει τελειώσει. Αμφισβητεί, όμως, σε μεγάλο βαθμό τις αρχές και τους θεσμούς που προβλήθηκαν με τη Γαλλική Επανάσταση. Κατ' αρχάς, υποστηρίζει ότι η κατάτμηση της Γαλλίας σε νομούς από την εποχή της Επανάστασης πρέπει να τροποποιηθεί, αφού ακόμη και οι μαθητές δεν τους διδάσκονται πλέον στα σχολεία. Συμφωνεί με την άποψη του Burke, ο οποίος πρώτος αντιτάχθηκε σε αυτόν το διαχωρισμό, σχολιάζοντας: *Είναι η πρώτη φορά που βλέπουμε ανθρώπους να διαμελίζουν την πατρίδα τους με τρόπο τόσο βάρβαρο!* Θεωρεί ότι τα départements εξυπηρετούσαν, εκτός από τη γεωγραφική, και την πολιτική τοπογραφία της Γαλλίας, αναλόγως με την τοποθέτησή τους, υπέρ ή κατά της Επανάστασης.

Στη συνέχεια, η M. Ozouf επικεντρώνει την κριτική της στο τρίπτυχο έμβλημα της Γαλλικής Επανάστασης *ελευθερία – ισότητα – αδελφοσύνη*. Δέχεται τη γενικότερη άποψη, σύμφωνα με την οποία καθεμία από τις προαναφερθείσες αρχές μπορεί να έρθει σε σύγκρουση με τις υπόλοιπες. Και τονίζει ότι η άποψη αυτή δεν διατυπώθηκε ούτε από τον Tocqueville, ούτε από τον Quinet ή τον Taine, αλλά από τον επαναστάτη Pierre – Louis Roederer στο έργο του υπό τον τίτλο *L'Esprit de la Révolution* (1831). Η συγγραφέας φαίνεται ότι συμφωνεί με τον Roederer, ο οποίος θεωρεί ότι η ισότητα είναι μια πολύπλοκη ιδέα, στην οποία ενυπάρχουν η *αντικειμενική εκτίμηση* και ο *υποκειμενικός υπολογισμός*. Σε αντίθεση με τη αδελφοσύνη και την ελευθερία, οι οποίες μπορούν να ορισθούν, η ισότητα -σημειώνει η Ozouf- θέτει τον εξής προβληματισμό: Ίσος ως προς ποιόν, ως προς τί και με τί; Μια *τυπική – επίσημη ισότητα*, λοιπόν, καλύπτει χωρίς αμφιβολία τις πραγματικές ανισότητες μιας κοινωνίας⁵⁹. Στο τρίπτυχο των αρχών αυτών, η αδελφοσύνη είναι ο *πτωχός συγγενής*, κατά την Ozouf. Αυτό συμβαίνει, γιατί η αδελφοσύνη συνδέεται περισσότερο με την ευρύτερη συνύπαρξη των λαών και λιγότερο με την εσωτερική κατάσταση της Γαλλίας. Ακόμη, η έννοια αυτή έχει διττή ερμηνεία: χριστιανική (πιστοί – αδέρφια) και μασονική.

Γενικότερα, οι διάφορες ερμηνείες της αδελφοσύνης έχουν περισσότερο συμβολική, παρά πραγματική σημασία. Επίσης, η αδελφοσύνη υποτάσσει την *ιδέα της ανθρωπότητας* σε αυτή της ατομικότητας. Προσθέτει στα ατομικά δικαιώματα ένα κοινωνικό δικαίωμα και θέτει την κοινωνική επανάσταση στη λογική της πολιτικής επανάστασης. Η *επαναστατική αδελφοσύνη* (εφαρμογή της δημοκρατίας στο σύνολο της κοινωνικής ζωής) συνηγορεί υπέρ της *συγγένειας* σοσιαλισμού και δημοκρατίας, αντί να ενισχύει τον *ανταγωνισμό* τους. Όσον αφορά την ελευθερία, η Ozouf τη χαρακτηρίζει -σε όλα τα επίπεδα της γαλλικής κοινωνίας- ως *ελεγχόμενη*⁶⁰.

Είναι γνωστό ότι η κλασική παραδοχή για τη Γαλλική Επανάσταση θεωρεί το ιστορικό αυτό γεγονός ως ενιαίο. Ωστόσο, το *Λεξικό* είναι ένα βιβλίο ιστορίας, στο οποίο ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι η ποικιλομορφία του σημαντικού αυτού γεγονότος δυσχεραίνει την ενότητα της σύλληψής του. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αρνηθούμε την σύνδεση – ενότητα των γεγονότων μεταξύ τους. Επίσης, δεν πρέπει να διατυπώνονται με ευκολία συμπεράσματα για την ύπαρξη, παραδείγματος χάριν, ριζικής ετερογένειας μεταξύ 1789 και 1793. Το *Λεξικό* αντιτίθεται σε αυτή τη *χειρουργική τομή*. Η συγγραφέας δίδει έμφαση στη σχέση παρόντος – παρελθόντος. Ο πιο απλός τρόπος να κατανοήσουμε τη σχέση αυτή -τονίζει- είναι να σημειώσουμε την ημερομηνία, κατά την οποία το *Λεξικό* δημοσιεύεται. Συμπίπτει, δηλαδή, με τον εορτασμό της επετείου για τα διακόσια χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο, δεν εκδόθηκε απλώς σε ανάμνηση του γεγονότος. Το *Λεξικό* αυτό επιχειρεί να αποκαταστήσει στο παρόν μια αλήθεια σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση: να αποδείξει, δηλαδή, πώς έχει εμπεδωθεί στον κόσμο -εδώ και διακόσια χρόνια- η ιδέα της καθολικότητας των ανθρώπων.

Ως γνωστόν, η Γαλλική Επανάσταση θεμελίωσε τη δημοκρατία. Σε αυτό το δεδομένο υπάρχει μια πνευματική βαρύτητα, η οποία δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί (από οπαδούς ή αντιπάλους). Έτσι, δημιουργήθηκαν δύο *στρατόπεδα*, τα οποία πολύ σύντομα αναγνώρισαν ότι τους χώριζε απλώς μια νοητή γραμμή του χρόνου. Στο Ancien Régime υπήρχε η ανισότητα των ανθρώπων και η απόλυτη μοναρχία. Το 1789 θεσμοθετήθηκαν τα δικαιώματα του ανθρώπου και η κυριαρχία του λαού. Αυτός ο διχασμός, λοιπόν, εκφράζει τη φιλοσοφική και πολιτική φύση της Γαλλικής Επανάστασης. Η πλειοψηφία των ιστορικών του Κ' αιώνα θέλησαν να αμβλύνουν αυτή την επαναστατική διάσταση – ρήξη, μέσα από την ανάδυση της αστικής τάξης στο *θέατρο* της εθνικής εξουσίας. Η Επανάσταση σηματοδότησε την πολιτική κορύφωση μιας μακράς κοινωνικής προόδου της μεσαιας τάξης, όπως θα λέγαμε το ΙΘ' αιώνα, δηλαδή τη διακήρυξη της κυριαρχίας της. Επίσης, ξεχωριστή θέση στην ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης κατέχει η ιδέα της πάλης των τάξεων, η οποία εκφράστηκε από τους εκπροσώπους της φιλελεύθερης σκέψης και επαναδιατυπώθηκε, ως γνωστόν, από τον Μαρξ.

Σύμφωνα με την M. Ozouf, ακόμη και αν δεχθούμε την ιδέα των ταξικών συμφερόντων σαν κεντρικό πυρήνα των γεγονότων, οδηγούμαστε σε λογικά αδιέξοδα. Συνήθως, στις αναλύσεις των αστικών τάξεων, προβάλλεται η θέση ότι η καταστροφή της παλαιάς κοινωνίας, η οποία *θυσιάστηκε* το 1789, ανέδειξε την κοινωνική διαίρεση των ατόμων στο σύγχρονο κόσμο. Στην πραγματικότητα, η Επανάσταση, επιδιώκοντας να περιορίσει τον ρόλο της στον αποκλεισμό της αριστοκρατίας, επιτείνει την ένταση ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, αστική τάξη και λαό, αγρότες και *αβράκωτους*. Αυτή, λοιπόν, η αβεβαιότητα ονομασίας της εποχής αντικατοπτρίζει την κάλυψη της κοινωνικής πραγματικότητας με ιδέες και πάθη πολιτικά. Διότι αυτό που διακυβεύεται μεταξύ 1787 και 1800 δεν είναι η ουσία – υπόσταση της κοινωνίας, αλλά οι αρχές και η διακυβέρνησή της. Η *ελέω θεού* απόλυτη μοναρχία δίδει τη θέση της στα δικαιώματα του ανθρώπου. Οι διάδοχοι του Louis XVI είναι οι Robespierre, οι Thermidoriens, καθώς και ο Bonaparte. Σε αυτόν τον *αναβρασμό* της ιστορίας μας, το *Λεξικό* αποκτά χαρακτήρα πνευματικό και πολιτικό. Είναι αλήθεια ότι ο Διαφωτισμός έδωσε τα εφόδια για την Επανάσταση. Αλλά ποιά; Και πώς περνάμε από τον κόσμο της φιλοσοφίας σε εκείνον της Γαλλικής Επανάστασης; Πρόκειται για παλαιό και θεμελιώδες ερώτημα, στο οποίο η σοσιαλιστική ερμηνεία της Επανάστασης πίστεψε ότι μπορεί να απαντήσει.

Είμαστε, ήδη, μακριά από τη Γαλλική Επανάσταση και όμως ζούμε περισσότερο από ποτέ στον κόσμο, τον οποίο εκείνη εγκαινίασε, υποστηρίζει η M. Ozouf. Μια νέα εγγύτητα γεννήθηκε από τη χρονική αυτή απόσταση. Τα διακόσια χρόνια από το 1789 περιλαμβάνουν γεγονότα, τα οποία πρέπει να ξαναζήσουμε, προκειμένου να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε την απόσταση αυτή. Ωστόσο, τα ερωτήματα για τη Γαλλική Επανάσταση άρχισαν να γίνονται πειστικά τα τελευταία χρόνια. Πολύς καιρός παρήλθε από το 1789 και μαζί με αυτόν εξασθένησε και η μνήμη των επαναστατικών περιπετειών. Η Γαλλία του σήμερα δεν θυμίζει σε τίποτε τη Γαλλία του ΙΘ΄ αιώνα. Δεν υπάρχουν πια πολλοί αγρότες και η αστική τάξη αποτελεί ένα ευρύτατο σύνολο. Σταδιακά, η κοινή γνώμη αποκηρύσσει τη δημοκρατική παράδοση, όπως αυτή κληροδοτήθηκε από την Επανάσταση του ΙΘ΄ αιώνα. Έτσι, η σύγχρονη αυτή εξέλιξη, η οποία εμφανίζεται σχεδόν φυσική, φαίνεται ότι βρίσκεται σε διάσταση με το δημοκρατικό πνεύμα του 1789⁶¹.

* * *

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι απόψεις των τριών προαναφερθέντων ιστορικών έγιναν ευρύτατα γνωστές με αφορμή την επέτειο των διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι η μελέτη και η έρευνα του γεγονότος

προωθήθηκαν την πρώτη εκατονταετία. Η επέτειος της 200ετηρίδας δεν εορτάστηκε με τον ίδιο τρόπο, όπως η εκατονταετηρίδα σε Ελλάδα⁶² και Ευρώπη. Η επέτειος των διακοσίων ετών από τη Γαλλική Επανάσταση ανέδειξε τη διαμάχη των ιστορικών, η οποία δεν εξαλείφθηκε στο όνομα της εθνικής συμφιλίωσης στη Γαλλία⁶³.

Σύμφωνα με τους ιστορικούς της σοσιαλιστικής σχολής, την οποία εκπροσωπεί ο A. Soboul -όπως έχει προαναφερθεί- η Γαλλική Επανάσταση οφείλεται στους αγώνες των κοινωνικών τάξεων για απελευθέρωση από το Ancien Régime. Από την άλλη πλευρά, ο F. Furet με την περίφημη προαναφερθείσα θέση του ότι *η Επανάσταση τελείωσε*, καθώς και η M. Ozouf έχουν ως σκοπό την αποδέσμευση του ιστορικού αυτού γεγονότος από την παλαιά ερμηνευτική ιστοριογραφική διαμάχη μεταξύ αριστεράς και δεξιάς, η οποία κατ' αυτούς δεν ανταποκρίνεται πλέον στην πραγματικότητα. Πάντως, οι Γάλλοι μετά από διακόσια και πλέον έτη είναι έτοιμοι να δεχθούν και άλλες ερμηνείες, οι οποίες αναθεωρούν την επικρατήσασα σοσιαλιστική εκδοχή για τη Γαλλική Επανάσταση.

Η Γαλλική Επανάσταση, αποτελεί αναμφισβήτητα ένα παγκόσμιας σημασίας ιστορικό γεγονός, το οποίο οδήγησε στη δημιουργία των σύγχρονων εθνικών κρατών της Ευρώπης και όχι μόνο. Τέλος, η Γαλλική Επανάσταση αναρρίπισε τις ελπίδες και στους υπόδουλους λαούς με αποτέλεσμα να τονωθεί η ιδέα της εξέγερσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι υπόδουλοι Έλληνες, οι οποίοι εμπνεύστηκαν, κυρίως, από τα κείμενα του Αδ. Κοραή (αυτόπτη μάρτυρα και θιασώτη της Γαλλικής Επανάστασης) και του Ρήγα Φεραίου, για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

¹. Το θέμα των επαναστάσεων έχει γίνει αντικείμενο μελέτης από πολλούς ιστορικούς και η βιβλιογραφία παρέλκει. Όμως, χρειάζεται να δώσουμε μερικά στοιχεία για τη σημασιολογική εξέλιξη του όρου *επανάσταση* (*révolution*). Ο Νίκολας Κοπέρνικος (Nicolas Copernicus) υπήρξε ο πρώτος που καθιέρωσε τον όρο στην πραγματεία του υπό τον τίτλο *De revolutionibus orbium coelestium*, η οποία εκδόθηκε στη Νυρεμβέργη το 1543. Ο όρος, λοιπόν, *révolution* (επανάσταση), ο οποίος προέρχεται από τον χώρο της αστρονομίας και αναφέρεται στην κίνηση των πλανητών, σημαίνει *περιστροφή*. Συνδέθηκε με το νέο τρόπο προσέγγισης των φυσικών φαινομένων από τον Κοπέρνικο και αρχικά χρησιμοποιήθηκε με τη μεταφορική του σημασία, όπως συνέβη και με άλλους πολιτικούς όρους (π.χ. ισορροπία), μέχρι να ταυτισθούν απόλυτα με τον ιστορικό και τον πολιτικό χώρο. Το σημασιολογικό περιεχόμενο του όρου *révolution* μεταλλάσσεται, καθώς το φαινόμενο ιστορικά έκανε όλο και πιο συχνά την εμφάνισή του.

Με τη σημερινή έννοιά του ο όρος *επανάσταση* άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως από τους ιστορικούς μετά την Ένδοξη Επανάσταση του 1688. Όμως, ο όρος έλαβε την οριστική, σαφή και συγκεκριμένη έννοιά του μετά τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Από τότε *επανάσταση* σημαίνει ριζοσπαστική αλλαγή σε πολιτικό, κοινωνικό, καθώς και πνευματικό επίπεδο. Χρησιμοποιείται όχι μόνο για να δηλώσει το συγκεκριμένο ανεπάντεχο γεγονός της αλλαγής, αλλά χαρακτηρίζει και όλη την περίοδο, κατά την οποία αυτή συντελείται. Υπ' αυτήν την έννοια, η Γαλλική Επανάσταση έδωσε στον όρο τη σημασία της αποφασιστικής και καθοριστικής ιστορικής αλλαγής, η οποία αφορά όλους τους τομείς της ζωής και ξεπερνά τα εθνικά σύνορα. Βλ. ενδεικ: Louis Gottschalk, "Causes of Revolution", *American Journal of Sociology*, τ. 50, N° 1 (July 1944), The University of Chicago Press, σσ. 1-8· Peter A. M. M., "Revolution: A Redefinition", *Political Science Quarterly*, τ. 77, N° 1 (March 1962), The Academy of Political Science, σσ. 36-53· Lawrence Stone, "Theories of Revolution", *World Politics*, τ. 18, N° 2, January 1966, Cambridge University Press, σσ. 159-176· Rod A. Y. A., "La Révolution en échec: des situations révolutionnaires sans dénouements révolutionnaires", *Revue française de sociologie*, τ. 30, N° 3 /4, Sociologie de la Révolution Juillet – Décembre 1989, Éditions Ophrys et Association Revue française de Sociologie, σσ. 559-586.

². Σημειώνεται ότι το *Ancien Régime* (Παλαιό Καθεστώς), ως όρος, ήταν μέχρι τότε άγνωστος και εμφανίσθηκε λίγο πριν από την Επανάσταση. Βλ. Albert Soboul, *La France à la veille de la Révolution*, Paris, Sedes, 1974, σ. 9 κ. εξ.

³. Βλ. ενδεικτικά: Jacques Godechot, *Les constitutions de la France depuis 1789*, Paris, Garnier Flammarion, 1979· L. Gershoy, *From Despotism to Revolution, 1763-1789*, New York, Harper & Row Publishers Inc., 1953, σσ. 307-322· J. Hardman, *The French Revolution, The Fall of the Ancien Régime to the Thermidorian Reaction 1785-1795*, New York, Chapman and Hall Inc., 1989, σ. 9 κ. εξ.· Axel Kuhn, *Die Französische Revolution*, Stuttgart, Philipp Reklam, 1999, σ. 11 κ. εξ.

⁴. Κατά την άποψη των περισσότερων ιστορικών, η δεκαετής επαναστατική περίοδος διήλθε τέσσερα στάδια: α') Της *προεπανάστασης* (1787-1788), κατά την οποία τέθηκαν οι στόχοι και οι ιδεολογικές βάσεις για τα επόμενα έτη· β') της *αστικής επανάστασης* ή *επανάστασης της ελευθερίας* (1789-1792), με την πτώση του *Ancien Régime* και τη θέσπιση του πρώτου γραπτού Συντάγματος (3 Σεπτεμβρίου 1791), συνέπεια του οποίου υπήρξε η καθιέρωση της συνταγματικής μοναρχίας· γ') της *δημοκρατικής επανάστασης* ή *επανάστασης της ισότητας* (1792-1794), κατά την οποία κυριάρχησε η Συμβατική Συνέλευση, εμφανίστηκε η δικτατορία της *Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας* και επικράτησε η *Τρομοκρατία* του Ροβεσπιέρου (Robespierre) και του Σαιν-Ζυστ (Saint-Just) και δ') της *αστικής παλινόρθωσης* ή *αστικής δημοκρατίας*, κατά την οποία κυβέρνησε το *Διευθυντήριο* (*Directoire*). Άλλωστε, το τέλος της Γαλλικής Επανάστασης δηλώθηκε και από τον ίδιο τον Ναπολέοντα, με την κατακλείδα της Διακήρυξης της 15^{ης} Δεκεμβρίου του 1799: *Πολίτες, η Επανάσταση εδραιώθηκε στις αρχές, οι οποίες την προκάλεσαν. Η Επανάσταση τελείωσε!* (*Citoyens, la Révolution est fixée aux principes qui l'ont commencée: elle est finie*). Βλ. Jacques Godechot, *Les constitutions de la France depuis 1789*, ό. π., σ. 162.

⁵. Είναι γνωστό ότι για το θέμα της Γαλλικής Επανάστασης η ελληνική -και προπαντός η ξένη βιβλιογραφία- είναι ογκώδης και επομένως θα ήταν αδύνατο να καλυφθεί στα πλαίσια της παρούσης εργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε: Jules Michelet, *Histoire de la Révolution Française*, 2 τ., Paris, Gallimard, Bibl. de la Pléiade, 1952· Alphonse Aulard, *Histoire politique de la Révolution Française, Origines et Développement de la Démocratie et de la République, (1789-1804)*, Paris, A. Colin, 1926· Αλμπέρ Ματιέ, *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. Κ. Μεραναίου, Αθήνα, Γκοβόστης, 1946· Georges Lefebvre, *Η Γαλλική Επανάσταση*, μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2003· E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επανάστασεων, 1789-1848*, μτφρ. Μ.

Οικονομοπούλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1997· Maur. Crouzet, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού, Νεότεροι Χρόνοι, Ιστορία του Πολιτισμού από τον 17^ο αιώνα μέχρι σήμερα*, μτφρ. Λεων. Κάβουρας, [Αθήνα], Α^{φοι} Συρόπουλοι, 1971· Walter Grab, *Die Französische Revolution, Aufbruch in die moderne Demokratie*, Stuttgart, Parkland Verlag, 1989· H. Sybel, von, *Geschichte der Revolutionszeit, 1789-1800*, 5 τ. Düsseldorf, 1853-79· Crane Brinton, *A Decade of Revolution, 1789-1799*, Harper & Row Publishers, New York 1963.

⁶. Ενδεικ. βλ. Albert Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, Paris, Arthaud, 1988. Georges Rudé, *Revolutionary Europe, 1783-1815*, Great Britain, Fontana Press, 1989. J., Hardman, *The French Revolution, The Fall of the Ancien Régime to the Thermidorian Reaction 1785-1795*, όπ. π. François Furet, *Penser la Révolution Française*, Paris, Gallimard, 1983. François Furet-Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, Paris, Flammarion, 1988. Α. Μάνφρεντ, *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. από τη γαλλική Μαίρη Καββαδία, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1989. Βάλτερ Μαρκόφ – Αλμπέρ Σομπούλ, *1789 - Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*, μτφρ. Καίτη Μάρακα, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή 1990. Centre de Recherches Néohelléniques – Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Actes du IIIe Colloque d'Histoire (Athènes 14–17 Octobre 1987), *La Révolution française et l'Hellénisme Moderne*, Contribution Hellénique à l'occasion du Bicentenaire de la Révolution française, Athènes 1989. Γενικότερα για τις επιδράσεις των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και στον Ελλαδικό χώρο, βλ. Δημήτριος Παντελοδήμος, *Απηχίσεις της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο κατά τον ΙΘ' αιώνα*, Αθήνα, Συμμετρία, 1993, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, Πορεία, 2000, σσ. 133 - 173.

⁷. Για τις κυριότερες απόψεις και ερμηνείες που δόθηκαν -κατά καιρούς- στο μεγάλο αυτό γεγονός, ενδεικ. βλ. Ιωάννης Δ. Δημάκης, «Η καταγωγή της Γαλλικής Επανάστασης. Ιστοριογραφική Επισκόπηση», *Παρνασσός*, τ. ΛΑ' (31^{ος}), Ιούλιος-Δεκέμβριος 1989, αριθ. 2, σσ. 449-463· Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, «Διακόσια χρόνια Γαλλικής Επανάστασης. Η Ιστορία των ιστορικών της», *Ο πολίτης*, 20 Αυγούστου 1989, τεύχ. 100, σ. 47 κ. εξ. Γενικότερα, για τις απόψεις διαφόρων ιστορικών, σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση, ενδεικ. βλ. Μ. S. Anderson, *Historians and Eighteenth - Century Europe, 1715-1789*, Oxford, Clarendon Press, 1979. Πρβλ. Michael Keith Baker, *Inventing the French Revolution*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, σ. 12 κ. εξ.

⁸. Βλ. René Rémond, *La vie politique en France depuis 1789, 1789-1848*, Paris, Librairie Armand Colin, 1965, σσ. 27-73. Πρβλ. Michel Vovelle, *Nouvelle histoire de la France contemporaine, La chute de la Monarchie, 1787-1792*, Paris, Éditions du Seuil, 1972, σσ. 90-117.

⁹. Βλ. Αλμπέρ Ματιέ, *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. από τη γαλλική Κωστή Μερναϊού, Αθήνα, Γκοβόστης, 1946, σ. 7 κ. εξ. Επίσης, βλ. Georges Benrekassa, “Crise de l'Ancien Régime, crise des idéologies : une année dans la vie de Sieyès”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989, σσ. 25-46. Daniel Roche, “La violence vue d'en bas. Réflexions sur les moyens de la politique en période révolutionnaire”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989, σσ. 47-65.

¹⁰. Για τις πνευματικές τάσεις στη Γαλλία έως τα μέσα του ΙΗ' αιώνα, βλ. πρόχ., Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, μέρος τρίτο, *Από τον Βολταίρο ως τον Γκαίτε*, τ. V, Αθήνα, Δ. Γιαλλέλης, 1976, σσ. 65-85. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορικά Φροντίσματα Α', ο Διαφωτισμός και το κορύφωμά του*, Αθήνα, Πορεία, 1992, σ. 124 κ. εξ.

¹¹. Βλ. Gordon Wright, *France in modern times, 1760 to the present*, Chicago, Rand McNally & Company, 1966, σσ. 72-85. Πρβλ. Bailey Stone, *The genesis of the French Revolution, A global-historical interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, σ. 4 κ. εξ. Walter Grab, *Die Französische Revolution, Aufbruch in die moderne Demokratie*, ό. π., σσ. 33-51.

¹². Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Η Γαλλική Επανάσταση και η ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ' (63^ο), τ. 126^ο, Χριστούγεννα 1989, τεύχ. 1499, σ. 192 κ. εξ. Πρβλ. Ιω. Δ. Δημάκης, *Τρεις μελέτες για τη Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, σ. 8 κ. εξ.

¹³. Σημειωτέον ότι ο Barnave είχε ήδη έτοιμο το έργο του *Εισαγωγή στη Γαλλική Επανάσταση* τον Οκτώβριο του 1791, το οποίο, ωστόσο, δημοσιεύθηκε -πρώτη φορά μαζί με άλλα έργα του- το 1843.

¹⁴. Βλ. Crane Brinton, *A Decade of Revolution, 1789 – 1799*, ό. π., σσ. 29-40. Πρβλ. Ιω. Δ. Δημάκης, *Τρεις μελέτες για τη Γαλλική Επανάσταση*, ό. π., σ. 11 κ. εξ.

¹⁵. Ειδικότερα, για τα γεγονότα του 1848 στην Ευρώπη, καθώς και τον αντίκτυπό τους στην Ελλάδα, βλ. Σπ. Λ. Μπρέκης, *Το 1848 στην Ελλάδα*, διδ. διατριβή, Αθήνα 1984, όπου και σχετική

βιβλιογραφία.

¹⁶. Βλ. Georges Rudé, *Revolutionary Europe, 1783-1815*, όπ. π., σ. 65 κ. εξ. Επίσης, βλ. Α. Μάνφρεντ, *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, όπ. π., σσ. 7-51.

¹⁷. Για τη βασιλεία του Louis XVI, βλ. ενδεικ. James B. Collins, *The State in Early Modern France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, σσ. 216-267 και Frank A. Kafker – James M. Laux, *The French Revolution, Conflicting Interpretations*, New York, Random House, 1976, σσ. 3-28.

¹⁸. Βλ. Ιω. Δ. Δημάκης, *Η καταγωγή της Γαλλικής Επανάστασης*, ό. π., σ. 454 κ. εξ.

¹⁹. Βλ. το συλλογικό έργο *Histoire Economique et Sociale de la France, 1660 – 1789*, τ. II, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, σσ. 529-563.

²⁰. Βλ. Georges Lefebvre, *La Révolution française*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989, σ. 107 κ. εξ.

²¹. Βλ. Georges Lefebvre, *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό. π., σ. 69 κ. εξ.

²². Βλ. Ernest Labrousse, “Georges Lefebvre (1874-1959)”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 15e année – No 1, janvier – février 1960, σσ. 1-8.

²³. Βλ. Κ. Μαρξ, *Το εβραϊκό ζήτημα*, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά – Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Οδυσσέας 2006 και του ίδιου *Κριτική της Εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978.

²⁴. Κ. Μαρξ - Φ. Ένγκελς, *Η Αγία Οικογένεια*, Μόσχα, 1956, σ. 160 κ. εξ.

²⁵. Για τη μαρξιστική αντίληψη σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση, βλ. Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Η Αγία Οικογένεια*, ό. π., σ. 109 κ. εξ.

²⁶. Βλ. P. Volgin, *L' ideology revolutionnaire (23 aout 1793-27 juillet 1794)*, 3 vol. Paris, 1959.

²⁷. Βλ. A. Z. Manfred, *Frantsuzskaia burzhvaznaia revoliutsiia kontsa XVIII veka, 1789-1794*, (*Η Αστική Γαλλική Επανάσταση στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, 1789-1794*), Μόσχα, 1950.

²⁸. Βλ. A. Z. Manfred, *Frantsuzskaia*, ό. π., σ. 13 κ. εξ.

²⁹. Βλ. Κ. Μαρξ, *Ηθικολογική Κριτική και Κριτική Ηθική* ☉ *μια πολεμική κατά του Καρλ Χάιντςεν*, στο *Selected Essays*, New York, 1926, σ. 137.

³⁰. Βλ. Ιω. Δ. Δημάκης, *Η καταγωγή της Γαλλικής Επανάστασης*, ό. π., σ. 457 κ. εξ.

³¹. Επίσης, βλ. Alfred Cobban, *A History of Modern France, Old Regime and Revolution, 1715-1799*, [χ. τ. έκδ.] Penguin Books, 1984, σ. 137 κ. εξ.

³². Βλ. Albert O. Hirschman, “Deux cents ans de rhétorique réactionnaire : les cas de l'effet pervers”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989, σσ. 67-86. Επίσης, βλ. Marc Bouloiseau, “Révolution française. Autour de la Révolution française : sources, instruments de recherche et enquêtes”. *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 21 /1966, N°s 1-3, Paris, Klaus Reprint Nendeln /Liechtenstein 1978, σσ. 201-226.

³³. Από τα συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα, ενδεικ. αναφέρουμε:

- *Η Γαλλική Επανάσταση και ο Νέος Ελληνισμός (La Révolution française et l'Hellénisme moderne)*, Αθήνα, 14-17 Οκτωβρίου 1987, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών.

- *Η παρουσία της αρχαίας Ελλάδας στη Γαλλική Επανάσταση* (Γαλλο-Ελληνικό Συνέδριο), Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Απριλίου 1989, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών.

- *Η Γαλλική Επανάσταση και η σύγχρονη κριτική σκέψη*, Αθήνα, 26-27 Μαΐου 1989, Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών

- *Η Γαλλική Επανάσταση στην Ελλάδα και στη Γαλλία: Γράμματα, τέχνες, ιστορία*, Θεσσαλονίκη, 31 Μαΐου – 2 Ιουνίου 1989, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- *Η Γαλλική Επανάσταση και η Ευρώπη*, Αθήνα, 23-27 Οκτωβρίου 1989, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Ινστιτούτο Goethe, Πολιτιστική Υπηρεσία των Πρεσβειών της Ισπανίας και της Αυστρίας.

- *1789-1989: 200 χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, 9-12 Νοεμβρίου 1989, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- *Οι απηγήσεις της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο*. Αθήνα, 13 Δεκεμβρίου 1989, Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.

³⁴. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε την έκδοση του 1988.

³⁵. Δυστυχώς τον πρόλαβε ο θάνατος. Ο Albert Soboul απεβίωσε στις 11 Σεπτεμβρίου του 1982.

³⁶. Πρόκειται για το γνωστό τετράτομο έργο του υπό τον τίτλο *Histoire socialiste de la Révolution française*, Paris, 1968-71.

- ³⁷. Βλ. Albert Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, Paris, Arthaud, 1988, σσ. 61-78.
- ³⁸. Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, όπ. π, σ. 51 κ. εξ.
- ³⁹. Συγκεκριμένα, όριζε τα μέλη του Κοινοβουλίου και τους υπουργούς. Ο ίδιος ήταν επικεφαλής του υπουργικού συμβουλίου, οι αποφάσεις του οποίου είχαν χαρακτήρα μόνο συμβουλευτικό. Ακόμη, ο βασιλιάς αποφάσιζε για κρίσιμα εθνικά θέματα (όπως για ειρήνη ή πόλεμο), για την επιβολή νέων φόρων και γενικώς για τη διοίκηση της χώρας. Διόριζε τους δικαστές και φυσικά παρενέβαινε ο ίδιος για να επιβάλει στα δικαστήρια τις αποφάσεις της αρεσκείας του. Η δικαιοσύνη υποχωρούσε στο άκουσμα του ονόματός του και μόνο. Σε καμία περίπτωση δε μπορούσε να στραφεί εναντίον του. Η θέλησή του ήταν νόμος (Lex Rex). Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, ό. π., σσ. 99-116.
- ⁴⁰. Πρόκειται για τις δύο προνομιούχες τάξεις, τον κλήρο και τους ευγενείς, οι οποίοι συνιστούσαν την αριστοκρατία, καθώς και την Τρίτη Τάξη, στην οποία ανήκαν, γενικώς, οι μη ευγενείς. Σημειώνεται ότι οι όροι “ordre” και “état” χρησιμοποιούνταν επί φεουδαρχίας και δεν πρέπει να συγχέονται με τον όρο “classe”, ο οποίος επικράτησε με την αστική επανάσταση. Στην ελληνική γλώσσα, ο όρος έχει αποδοθεί από τον Παν. Κανελλόπουλο και ως «κατάσταση». Αναλυτικά, βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Γαλλέλης, 1983, σ. 13 κ. εξ.
- ⁴¹. Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, όπ. π, σ. 74: *Dès que les arts et le commerce parviennent à pénétrer dans le peuple et créent un nouveau moyen de richesse au secours de la classe laborieuse, il se prépare une révolution dans les lois politiques; une nouvelle distribution de la richesse produit une nouvelle distribution du pouvoir. De même que la possession des terres a élevé l'aristocratie, la propriété industrielle élève le pouvoir du peuple*. Επίσης, για την κρίση των θεσμών, βλ. στο ίδιο, σσ. 99 - 116.
- ⁴². Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, ό. π., σσ. 145-150. Από την έναρξη της συνεδρίασης, οι τρεις τάξεις διχάστηκαν. Σύμφωνα με τη διαδικασία, έπρεπε να συσχεφθούν χωριστά και να ψηφίσουν ανά τάξη. Όμως, με αυτό τον τρόπο ακυρωνόταν ο σκοπός του διπλασιασμού του αριθμού των εκπροσώπων της Τρίτης Τάξης. Γι' αυτό, ζήτησε να συσχεφθούν οι τρεις τάξεις μαζί και η ψηφοφορία να διεξαχθεί κατ' άτομο, γεγονός που έβρισκε το βασιλιά και τους προνομιούχους αντίθετους.
- ⁴³. Συγκεκριμένα, έλαβε 490 ψήφους υπέρ, έναντι 90 κατά.
- ⁴⁴. Κατά την άποψη του Soboul, τα γεγονότα, τα οποία συντελούνται στη Γαλλία εκείνη την εποχή δεν αποτελούν ούτε μεταρρύθμιση, ούτε μετάβαση, αλλά οδηγούν σε Επανάσταση. Αναλυτικότερα βλ. A. Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, ό. π., σ. 41 κ. εξ.
- ⁴⁵. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη Γαλλία του ΙΗ' αιώνα υπήρχε μια σχετική ευημερία, όμως αυτή ήταν ταξική και αφορούσε μόνο τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, όπ. π, σσ. 518 - 539.
- ⁴⁶. Για το θέμα της οικονομικής εξαθλίωσης των αγροτών και των εργατών, βλ. A. Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, ό. π., σ. 117 κ. εξ. Για το πέρασμα από τον φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό, βλ. στο ίδιο σσ. 44 - 50.
- ⁴⁷. Βλ. A. Soboul, *La Révolution française*, όπ. π, σ. 583 κ. εξ.: *Au soir de la prise de la Bastille, le 14 juillet 1789, inquiet, Louis XVI interroge: «Est – ce donc une émeute? – Non, sire, répondit le duc de Liancourt, c'est une révolution»*. Pour les plus clairvoyants, cette révolution s'était annoncée de loin. Επίσης, για την κληρονομιά της Επανάστασης, βλ. στο ίδιο, σ. 557 κ. εξ.
- ⁴⁸. François Furet – Ran Halévi, “La Révolution française”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989, σσ. 3-24.
- ⁴⁹. Βλ. François Furet et Denis Richet, *La Révolution française*, Paris, Hachette, 1965, σσ. 69 - 102.
- ⁵⁰. Βλ. François Furet, *La Révolution, 1770 – 1880*, Paris, Hachette, 1991, σ. 21 κ. εξ.
- ⁵¹. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σσ. 979 – 997.
- ⁵². Βλ. F. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1983, σ. 15 κ. εξ.
- ⁵³. Βλ. F. Furet, *Penser la Révolution française*, ό. π., σ. 19 κ. εξ.
- ⁵⁴. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σσ. 1072 – 1083.
- ⁵⁵. F. Furet, *Penser la Révolution française*, ό. π., σ. 33 κ. εξ.
- ⁵⁶. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σσ. 751 – 762.

⁵⁷. F. Furet, *Penser la Révolution française*, ό. π., σ. 75 κ. εξ.

⁵⁸. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σ. 8 κ. εξ.

⁵⁹. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σσ. 563 – 720.

⁶⁰. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σσ. 731 – 775.

⁶¹. Βλ. F. Furet - M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, ό. π., σ. 11 κ. εξ.

⁶². Περισσότερα για τον εορτασμό της 100ετηρίδας στην Ελλάδα, βλ. Δημ. Ν. Παντελοδήμος, «Η εκατονταετηρίδα της Γαλλικής Επανάστασης στην Ελλάδα», *Νέα Εστία*, ό. π., σσ. 150 – 156.

⁶³. Η Γαλλική Επανάσταση επηρέασε και την ελληνική ιστοριογραφία του ΙΘ΄ αιώνα. Βλ. Φρειδερίκη Ταμπάκη-Ιωνά, «Η Γαλλική Επανάσταση στην ελληνική ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα: Ιστορίες, Γενικές Ιστορίες, Μεταφράσεις Ιστοριών», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, *200 χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση* (9-12 Νοεμβρίου) 1989, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών 1991, σσ. 101 – 112. Πρβλ. Triantafyllos E. Sklavénitis, «La Révolution française dans les textes de l'Historiographie Néohellenique (1789-1832)», Actes du IIIe Colloque d' Histoire (Athènes 14-17 Octobre 1987), *La Révolution française et l'Hellénisme Moderne*, Contribution Hellénique à l'occasion du Bicentenaire de la Révolution française, Athènes 1989, σσ. 431-439. Αικατερίνη Κουμαριανού, «Ιστορία και Ιστοριογράφου», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ΄ (1989), ό. π., σσ. 256 – 259. Μανώλης Μαρκάκης, «Η Γαλλική Επανάσταση: Το χάρισμα και η καιρικότητα», *Νέα Εστία*, ό. π., σσ. 65 – 69. Geoffrey Best, *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870*, [χ. τ. έκδ.] Fontana Paperbacks, 1982, σ. 48 κ. εξ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ενδεικτική)

Amam, Peter, “Revolution: A Redefinition”, *Political Science Quarterly*, τ. 77, N° 1 (March 1962), The Academy of Political Science.

Anderson, M., S., *Historians and Eighteenth – Century Europe, 1715-1789*, Oxford, Clarendon Press, 1979.

Aya Rod, “La Révolution en echec: des situations révolutionnaires sans dénouements révolutionnaires”, *Revue française de sociologie*, τ. 30, N° 3 /4, Sociologie de la Révolution Juillet – Décembre 1989, Éditions Ophrys et Association Revue française de Sociologie.

- Baker, Michael, Keith, *Inventing the French Revolution*, Cambridge, *Cambridge University Press*, 1990.
- Benrekassa Georges, “Crise de l’Ancien Régime, crise des idéologies : une année dans la vie de Sieyès”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989.
- Best, Geoffrey, *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870*, [χ. τ. έκδ.], *Fontana Paperbacks*, 1982.
- Bouloiseau Marc, “Révolution française. Autour de la Révolution française : sources, instruments de recherche et enquêtes”. *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 21 /1966, N°s 1-3, Paris, Klaus Reprint Nendeln /Liechtenstein 1978.
- Brinton, Crane, *A Decade of Revolution, 1789 – 1799*, New York, *Harper & Row Publishers*, 1963.
- Centre de Recherches Néohelléniques – Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Actes du IIIe Colloque d’Histoire (Athènes 14–17 Octobre 1987), *La Révolution française et l’Hellénisme Moderne*, Contribution Hellénique à l’occasion du Bicentenaire de la Révolution française, Athènes 1989.
- Cobban, Alfred, *A History of Modern France, Old Regime and Revolution, 1715-1799*, [χ. τ. έκδ.], *Penguin Books*, 1984.
- Collins, James, B., *The State in Early Modern France*, Cambridge, *Cambridge University Press*, 1995.
- Furet, F., *Penser la Révolution française*, Paris, *Gallimard*, 1983.
- Furet, F., *La Révolution, 1770 – 1880*, Paris, *Hachette*, 1991.
- Furet, F., - Ozouf, M. *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris, *Flammarion*, 1988.
- Furet, François, et Richet, Denis, *La Révolution française*, Paris, *Hachette*, 1965.
- Gershoy, L., *From Despotism to Revolution, 1763-1789*, New York, *Harper & Row Publishers Inc*, 1953.
- Gottschalk, Louis, “Causes of Revolution”, *American Journal of Sociology*, τ. 50, N° 1 (July 1944), The University of Chicago Press.
- Grab, Walter, *Die Französische Revolution, Aufbruch in die moderne Demokratie*, Stuttgart, *Parkland Verlag*, 1989.
- Hardman, J., *The French Revolution, The Fall of the Ancien Régime to the Thermidorian Reaction 1785-1795*, New York, *Chapman and Hall Inc.*, 1989.
- Hirschman Albert O., “Deux cents ans de rhétorique réactionnaire : les cas de l’effet pervers”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989.
- Histoire Économique et Sociale de la France, 1660 – 1789*, τ. II, Paris, *Presses Universitaires de France*, 1970.
- Kafker, Frank, A. – Laux, James, M., *The French Revolution, Conflicting Interpretations*, New York, *Random House*, 1976.
- Kuhn, Axel, *Die Französische Revolution*, Stuttgart, *Philipp Reklam*, 1999.
- Labrousse Ernest, “Georges Lefebvre (1874-1959)”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 15e année – No 1, janvier – février 1960.
- Lefebvre, Georges, *The coming of the French Revolution 1789*, New York, *Vintage Books*, 1947.
- Lefebvre, Georges, *Η Γαλλική Επανάσταση*, μτφρ. από τη γαλλική: Σπύρος Μαρκέτος, Αθήνα, *Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης*, 2003.
- Manfred, A., Z., *Frantsuzskaia burzhuznaia revoliutsiia kontsa XVIII veka, 1789-1794*, (Η Αστική Γαλλική Επανάσταση στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, 1789-1794), Μόσχα, 1950.
- Rémond, René, *La vie politique en France depuis 1789, 1789-1848*, Paris, *Librairie Armand Colin*, 1965.
- Roche Daniel, “La violence vue d’en bas. Réflexions sur les moyens de la politique en période révolutionnaire”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 44e année – No 1, janvier – février 1989.
- Rudé, Georges, *Revolutionary Europe, 1783-1815*, Great Britain, *Fontana Press*, 1989.

Sklavénitis, Triantafyllos, E., *La Révolution française dans les textes de l'Historiographie Néohellenique (1789 – 1832)*, Actes du IIIe Colloque d' Histoire (Athènes 14 – 17 Octobre 1987), *La Révolution française et l' Hellénisme Moderne*, Contribution Hellénique à l' occasion du Bicentenaire de la Révolution française, Athènes 1989.

Soboul, Albert, *La Civilisation et la Révolution française*, Paris, Arthaud, 1988.

Soboul, Albert, *La France à la veille de la Révolution*, Sedes, Paris 1974.

Stone, Bailey, *The genesis of the French Revolution, A global-historical interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Stone, Lawrence, "Theories of Revolution", *World Politics*, τ. 18, N° 2, January 1966, Cambridge University Press.

Vovelle, Michel, *Nouvelle histoire de la France contemporaine, La chute de la Monarchie, 1787-1792*, Paris, Éditions du Seuil, 1972.

Wright, Gordon, *France in modern times, 1760 to the present*, Chicago, Rand McNally & Company, 1966.

* * *

Δημάκης, Ιω., Δ., «Η καταγωγή της Γαλλικής Επανάστασης. Ιστοριογραφική Επισκόπηση», *Παρνασσός*, τ. ΛΑ' (31^{ος}), Ιούλιος – Δεκέμβριος 1989, αριθ. 2.

Δημάκης, *Τρεις μελέτες για τη Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993.

Δημαράς, Κων., *Ιστορικά Φροντίσματα Α', ο Διαφωτισμός και το κορύφωμά του*, Αθήνα, Πορεία, 1992.

Κανελλόπουλος, Παναγιώτης, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Γιαλλέλης, 1983.

Κανελλόπουλος, Παναγιώτης, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, μέρος τρίτο, *Από τον Βολταίρο ως τον Γκαίτε*, τ. V, Δ. Αθήνα, Γιαλλέλης, 1976.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, Μ., *Η Γαλλική Επανάσταση & η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, Πορεία, 2000.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Η Γαλλική Επανάσταση και η ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ' (63^ο), τ. 126^{ος}, Χριστούγεννα 1989, τεύχ. 1499.

Κουμαριανού, Αικατερίνη, «Ιστορία και Ιστοριογράφοι», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ' (63^ο), τ. 126^{ος}, Χριστούγεννα 1989, τεύχ. 1499.

Κωνσταντακοπούλου, Αγγελική, «Διακόσια χρόνια Γαλλικής Επανάστασης. Η ιστορία των ιστορικών της», *Ο πολίτης*, 20 Αυγούστου 1989, τεύχ. 100.

Μάνφρεντ, Α., *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1989.

Μαρκάκης, Μανώλης, «Η Γαλλική Επανάσταση: Το χάρισμα και η καιρικότητα», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ' (63^ο), τ. 126^{ος}, Χριστούγεννα 1989, τεύχ. 1499.

Μαρκόφ Βάλτερ –Σομπούλ Αλμπέρ, *1789 - Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*, μτφρ Καίτη Μάρακα, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή 1990.

Μαρξ, Κ., *Ηθικολογική Κριτική και Κριτική Ηθική* ☉ μια πολεμική κατά του Καρλ Χάιντςεν, στο *Selected Essays*, New York, 1926.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ, *Η Αγία Οικογένεια*, Μόσχα, 1956

Μαρξ, Κ., *Κριτική της Εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978.

Μαρξ, Κ., *Το εβραϊκό ζήτημα*, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά – Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Οδυσσεάς 2006.

Ματιέ, Αλμπέρ, *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. από τη γαλλική Κ. Μεραναίου, Αθήνα, Γκοβόστης, 1946.

Μπρέκης, Σπ., Λ., *Το 1848 στην Ελλάδα*, διδ. διατριβή, Αθήνα 1984.

Παντελοδήμος, Δημ. Ν., «Η εκατονταετηρίδα της Γαλλικής Επανάστασης στην Ελλάδα», *Νέα Εστία*, έτος ΞΓ' (63^ο), τ. 126^{ος}, Χριστούγεννα 1989, τεύχ. 1499.

Παντελοδήμος, Δημ. Ν., *Histoire de la Civilisation Française du XVIIIe siècle*, Αθήνα 1995.

Παντελοδήμος, Δημ. Ν., *Απηχήσεις της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο κατά τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, Συμμετρία, 1993.

Ταμπάκη-Ιωνά, Φρειδερίκη, *Η Γαλλική Επανάσταση στην ελληνική ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα: Ιστορίες, Γενικές Ιστορίες, Μεταφράσεις Ιστοριών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 200 χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση (9 – 12 Νοεμβρίου) 1989, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών 1991.

Abstract

The Great French Revolution of 1789 is one of the most important historic events, not only in european, but also in world history. However, questionings about its causes and its character are still the focal point of historical research and form the basis for different interpretations. This historiographical review focuses on the works of A. Soboul, F. Furet and M. Ozouf published before or after 1989. In this way, the article aims to show the *conflict* on the French Revolution, which exists in french historiography even after two centuries.